मयूरवर्ण महाविहार

संक्षिप्त इतिहास

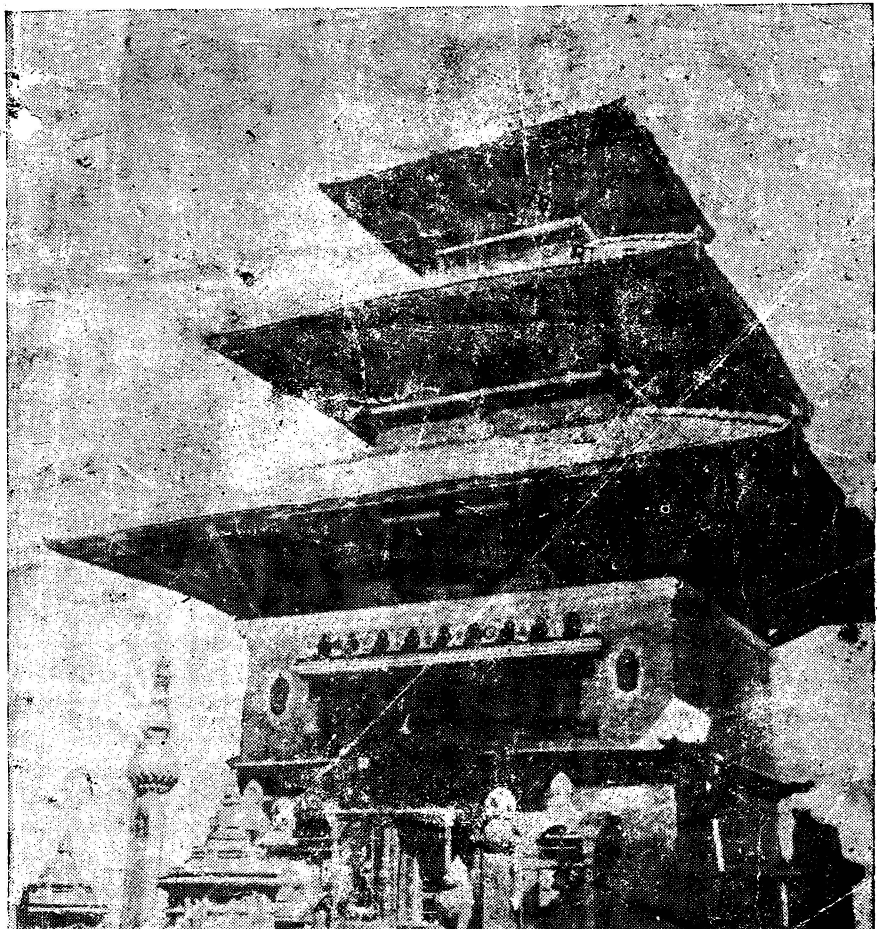

अन्वेषक एवं सम्पादक
हेमराज शाक्य

मयूरवर्ण महाविहार

या

संक्षिप्त इतिहास

प्रकाशकः-

भिन्छेवाहा या सर्वसंघ

च्वमह्:-

हेमराज शाक्य

(सर्वाधिकार सर्वसंघ याके सुरक्षित)

बुद्ध संवत २५१७ दँ स्वाँयापुन्ही

प्रथमा वृत्ति ५००

मुद्रकः—

सुभाष प्रिन्टिङ्ग प्रेस

नकबहिल, यल

छ्वाचा खँ

श्रीस्वयम्भू महाचैत्ययागु प्रभावं नेपाल प्रागैतिहासिक कालंनिसे बौद्धभूमिधका प्रसिद्ध जुयाच्वंगु खँ भीगु बौद्ध इतिहास [बृहद् स्वयम्भू पुराणं] कना वैच्वंगु दु। स्वयम्भू ज्योतिरुप दर्शन यायेत विज्यापिं सप्ततथागतपिं व मञ्जुश्री बोधिसत्व आदि अनेक सिद्ध आचार्य पिनिगु कृति स्वरुप थौंतकनं नेपाले भगवान्बुद्धयागु धर्मरूपी प्रकाश त्रिरत्नालोक पुण्यकीर्ति- [कायिक शासन- बुद्ध वोधिसत्वपिंगु मूर्ति व विहार, वाचिक शासन- सद्धर्मग्रन्थ एवं चैतसिक शासन- बुद्धशाशन-धर- बौद्धसंघ] नेपाले अभनं थिनाहे च्वनीतिनि धैगु खँ नेपायागु विभिन्न क्षेत्र व उपत्यकाय् निर्मित जुयाच्वंगु विहारतसें आतकं कनाहे च्वंगु दु।

सम्राट् प्रियजीव अशोकया शिलालेखं भारतीय इतिहासे बौद्धधर्मया महत्वे गुगु स्पष्टता हयाबिल। उगुहे स्पष्टता भीगु नेपाया इतिहासे ९ बौद्धधर्मया महत्वे भीगु वही वहालं हयाविई फु। अभ भीगु वही बाहाया गर्भे इतिहास जक मखु धर्म, संस्कृति, कला, दर्शन एवं पुरातत्वेनं गर्भित जुयाच्वंगु दु ?

भीगु वही विहारयागु प्राचीन संस्कृति रिति थिति व्यवस्था अध्ययन याना स्वतधासा थ्व स्पष्ट रुपं धायेफु- थौंकन्हेथ्यें- पूजा व गुठी, थिति, रिति हना च्वनेगु मात्रया थायमजूसे- वौद्धधर्म, बौद्ध संस्कृति, बौद्ध कला, बौद्ध दर्शन आदि विषय यागु शिक्षा दीक्षा प्रदान याग्रेगु- सांसारिक गृहस्थीज-

ञ्जालं मुक्तयाना परम शान्तगु सम्बोधिमार्ग दुतयंवयगु बौद्धतालगु शिक्षा दीक्षा बीगु बौद्ध स्कूलया प्रतिनिधित्व याना वैच्वंगु पवित्र भूमि खः ।

सारांशरुपे धालधासा बौद्ध विहार संस्थापन जूगु मूल उद्देश्य थ्व हे खः कि— बौद्ध जनजीवन व सत्वार्थ हित सुख शान्ति निम्ति— सम्यक् रुपं शिक्षा दीक्षा बिया आचरण सुधार याना परन्तु बुद्ध शासन उत्तरोत्तर बृद्धि याना यंक्येगु विशुद्ध भूमि रुपे श्रद्धा तया वैच्वंगु स्थान खः ।

थुजागु महत्वपूर्णगु आदर्शमय बौद्ध विहारयागु इतिहासला छ्खे हेंति नां तकनं मसिया वनीथ्यें वनीथ्यें च्वने धुंकल । थुजागु अवसरे थूगु मयूरवर्ण महाविहार यागु परिचयात्मक इतिहास च्वया जनसमक्षे तयेदुसा अत्यन्त उत्तम ज्वी धैगु भालपा थ्व विहारया इतिहासनं च्वकेगु ज्या जूगु जुल ।

परन्तु, हर्षया खँ थ्व खः कि— शान्तिनायक भगवान बुद्ध यागु जन्म, बुद्धत्व प्राप्ति व महापरिनिर्वाण जूगु त्रि महापर्व संयोग चूलागु स्वाँया पुन्ही खुन्हु ललितपुर महानगरे परम्परागत गुगु बुद्ध जयन्ती समारोह न्यायेका वैच्वन । वहे भोले २५१७ दँ क्यंगु बुद्ध जयन्तीया महोत्सव थुगुसी थ्व भिन्छेवाहाल न्यायकूगु जुल । थ्व बुद्ध जयन्ती महोत्सवया उपलक्ष कया थ्वहे विहारया सर्वसंघपिंगु सदिच्छानुसार भिन्छेवायाया इतिहास च्वकेगु ज्या जूगु खः । थ्व पुस्तक वैशाख पुन्ही निला न्ह्यवजक च्वयागु जुया गुलि सन्तोष जनक जुयेमागु खः उलि जुयेमफुत । कारण अनुसन्धानया ज्या न्ह्यावलें अधुरा थें जुया हे च्वनीगु जुल । उकिसं हथासं च्वये मागुलि थायेथासे भूल जूगु दयेफु । थुकी विज्ञपाठक वर्ग पिसं लेखक यात क्षमा बीगु धर्म खः परन्तु,

सुभाव बीगु कर्त्तब्य खः। उगु सुभाव व आलोचनायात सहर्ष स्वागत दु। तर, थ्व भिन्छेवाहाया इतिहास जि सयासिया च्वयागु मखु केवल वौद्ध विहार प्रति श्रद्धां प्रेरित जुया जक कलम न्ह्याका च्वनागु जुल।

अन्तस: जित थ्वहे धायेमास्ति ओ कि— जि गुलि गये अनुसंधानात्मक अध्ययन याना च्वयागु प्रस्तुत पुस्तिका महानुभाव पाठकपिंगु समग्रे तयफूगु– थ्वहे भिन्छेवाहाया श्रद्धालु सज्जनपिंगु शुद्धहृदयया महान् श्रद्धाया प्रतीक खः। थ:गु विहारया यशकीर्ति रुपी सुगन्धवासना सकभनं प्रचार व प्रसार यायेगु भितुनाया ज्वलन्त प्रमाण खः। अथेहे अन्य वौद्ध जन तेगु निम्ति इतिहास च्वक्ये बीगु लागि छगु उत्साह वर्धक प्रेरणा खःधका धासानं अत्युक्ति ज्वी मखु।

अतएव थुगु पुस्तिका प्रकाशनार्थ श्रद्धा चन्दा प्रदान याना बिज्यापिं श्रद्धालु महानुभाव पिन्त जिगु दुनुगलंनिसें साधुकार व धन्यवाद देछायागु जुल।

हेमराज शाक्य

लिपि विशेषज्ञ
श्री ५ या सरकार
पुरातत्व विभाग
सिंह दरबार

बुद्ध संवत् २५१७
ने. सं. १०९३
वि. सं २०३०
इ. सं. १९७३

स्वाँयापुन्ही

प्रकाशकीय

भगवान् बुद्धया जन्म, बुद्धत्वलाभ व महापरिनिर्वाणया २५१७ दँ या स्वांयापुन्हीया शुभ- उपलक्ष्ये पिहाँ वै च्वंगु थ्व सफू "भिञ्छेवाहाया परिचय" नेपाले बुद्ध धर्मया इति- हासया छु छकु छुमां (उद्धरण) खः । थ्व सफू कथं धात्थें स्वयम्भू- ज्योतिरूप आदि बुद्ध, अले सप्त तथागतया नापं झागु देश नेपाले प्रचलित दुगु द । भूमिक सूत्रकथं व हानं महा मञ्जुश्री, षडक्षरी व प्रज्ञापारमिता या स्वरूप खनी- बले थनया बौद्ध धर्म छु कथं न्ह्यज्याना वै च्वंगु दु धैगु खँ नं स्पष्ट मजुइगु मखु । उलि जक मखु- उत्तर भारते विहारं जकजागु प्रदेश राज गीर (राजगृह) थें हे महा विहार व विहारं जागु नेपा देया विहार निर्माण काल लिच्छवी काल या शुरुइ अर्थात् चा मचा निदो दँ न्ह्यो स्थापना जुउगु धैगु खँ प्रमाणित जुया वै च्वंगु दु । थ्व दँ वहे शताब्दी खः गबले भारत या प्रायः सम्पूर्ण थासे बौद्ध धर्म थाय् काल ।

अथे हे विहार (वाहा) धैगु बौद्धधर्मीतय्गु संघ विस्तृत यायेगु थाये खः । भी नेपा देया बौद्ध पिसं बुद्ध धर्म तव्याकेत याना वै च्वंगु प्रयास थ्वथें जागु विहार, बिहार या अनुशासन व बौद्ध संघया नीति नियमं थुइका च्वंगु दु । बौद्ध संघ (विहार) या नायोजुपिं दश स्थवीर पिनिगु मर्यादानं थुकीहे खने दया वै च्वंगु दु । वाहा या नियम व दिन चर्या नापं बौद्ध संघया महत्ता अति महत्व- पूर्ण खः धका थ्वहे वाहाया नियमित ज्या खँ धै च्वंगु दु । थ्व वाहा स्थापित जुसेंलि उबले निसें थौंतक पर्वे पर्वे बाहा याजीर्णोद्धार, वास्तु कलाया थप थाप व हेर फेर याना

स्थापत्य कलाया निर्माण क्षेत्रे —

पुरातात्विक कला निरीक्षण व अन्वेषण कथं "नेपाया छत्रशैली भव्यरुपे दना च्वंगु देग दुगु वाहा यात पालशैली अभ बांलाक तवगुदु। थुलिजक मखु बुट्टा किइगु ग्राक-शैली ? व क्वापाद्याया गुप्तकालया मूर्ति वाहायात मेगु आ-कर्षण बिया च्वंगु नं यथेष्ट सिइफु। थुकिं याना बुद्ध धर्मया अनुयायी, अन्वेषक व कला प्रेमी पिन्त नापं थ्व भिन्छेबाहा (मयूरवर्ण महाविहार) या परिचय सफूलिं (Guide book) छुं नं छुं रुपे अध्ययन प्रेरणा, उत्साह व जिज्ञा-सा समाधान यायेगु ज्या मजुइ मखु धंगु आशा याना।

हानं प्रस्तर मूर्तिया कलाकार तयगु छें हे जुया वै च्वगु थ्व बाहाया महत्व वर्तमान इलं दुगंछि याना क्यना च्वंगु दु। उकीं भीगु कला, संस्कृति व धर्म गथे अन्योन्या-श्रित जुया छकोल समानान्तरे न्ह्यावया च्वंगु ख: धंगु खं नापं स्वांना वै च्वंगु थ्व सफू आवश्यक संपादन याना प्रका-शन याये खंगुलिं गौरवतायाहे च्वना।

हानं सफू च्वै बिज्याम्ह श्री हेमराज शाक्यवं शजुयात, सफू च्वयेत हलं ज्वलं मुना ब्यूपिं दाजु किजा पिन्त, सफू पिकायेत आर्थिक सहयोग याना बिज्यापिं सर्व संघ यात दुनुगलंनिसें कृतज्ञता दोहलपा याना, जुल अस्तु।

बुद्ध सम्वत्
२५१७ स्वाँया पुन्हो

पिकाक (निमित्त)
~~विद्याभूषण~~
~~सचिव~~
बु. ज. स. स.
सदस्य
भिन्छेबाहाया—सर्वसंघ
यल।

भिन्छेबाहाया इतिहास

विषय-सूची

		पृष्ठ
(१)	नेपाले बुद्धधर्म शुभारम्भ	१
(२)	ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	५
(३)	जीर्णोद्धार सम्बन्धी परिचर्चा	१४
(४)	वर्तमान स्वरुप	२०
(५)	कच्चाबाहा	३१
(६)	शब्दार्थ सम्बन्धी चर्चा	३३
(७)	अभिलेख सम्बन्धी सारांश	४०
(८)	सर्वसंघ	५४
(९)	दिनचर्या कार्यक्रम	६१
(१०)	भिच्छ्याबाहाया विवरण तालिका	६५

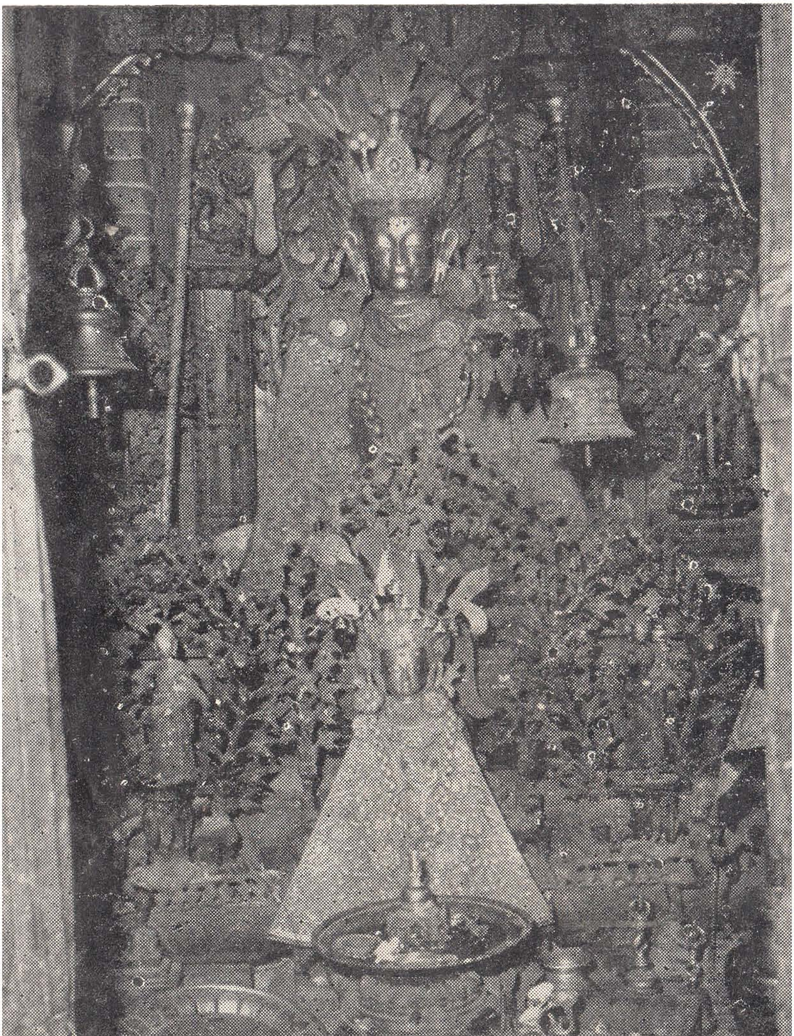

शान्तिनायक भगवान बुद्ध (भिन्छेबाहाया देगले दुने)

नेपाले बुद्ध धर्म- शुभारम्भ

नेपाया बौद्ध विहार सम्बन्धी छुँ खँ च्वे न्ह्यो नेपाया बुद्ध धर्मया परम्परा विषय छत्वाचा खँ न्ह्यथनेगु आवश्यक जू वै।

नेपाया बौद्ध धर्मया पृष्ठभूमि माला स्वत धासा थन नेपाले बुद्धधर्म गुबलेनिसें शुभारम्भ जुल धैगु विषय अनुसन्धान व अध्ययन याना स्वेबले 'नेपा' तिहे पुलां जुयाच्वंगु खने दु।

थन थौंतकनं ऐतिहासिक, धार्मिक एवं सांस्कृतिक दृष्टिकोणं परम्परागत विश्वास अनुसार नेपाया सर्वप्राचीन श्री स्वयम्भू-महाचैत्य यागु आत्म-कथानिसें मानेयाना वैच्वंगु खनेदु।

थ्वहे स्वयम्भू-महाचैत्यस बिज्याना च्वंपिं थौंतक मानेयाना तःपिं- वैरोचन, अक्षोभ्य, रत्नसम्भव, अमिताभ व अमोधसिद्धि नां जुयाच्वंपिं ध्यानी पञ्चबुद्धपिंसं प्रथम युगं निसें नेपाले प्रवेश जुया च्वंगु बौद्ध

इतिहास [स्वयम्भूपुराणं] कना चवंगु दु; क्यनाच्वंगु दु। थुमिगु हे ल्यूल्यू थन ऐतिहासिक मानव बुद्धया रूपे बिज्यापिं— विपश्वी, शिखी, विश्वभू, ककुचछन्द, कनकमुनि, काश्यप, तथागतपिं बिज्याना वंगु ऐतिहासिक पर्वत— जामाचव, धिनाचव, फुलचव, सिफुचव आदि चतुमहाप्रकारया रूपे सिद्धजुयाच्वंगु दु। अऋ थुपिंबुद्धपि ल्यूल्यू बोधिसत्व मञ्जुश्री यागु खँ वै। अले थुपिं बुद्ध व बोधिसत्वपिंगु ज्याखँ हे नेपाया इतिहासया पृष्ठ भूमि खने दयाच्वनी। थनलि लिपातिनि हे मानव बुद्धया रूपे २५०० दँ न्ह्यो शाक्यमुनि गौतम बुद्ध महाश्रमण नेपाया लुम्बिनी उपवने जन्म कागु जुल।

श्री स्वयम्भू—महाचैत्य दर्शन व पूजन याये छिक्येत बोधिसत्व मञ्जुश्रीनं कालोदहया लंख छोना देव मनुष्यपिं चवने छिक देश देका बिल। उबलेनिसें श्री स्वयम्भू महाचैत्य- दर्शन व पूजनया कारणं अनेक ऐतिहासिक महापुरूषपिंगु शुभागमन जुल। जुजु धर्माकर आचार्य शान्तिकर, सिंहकेतु राजा, सर्वानन्द राजा अथेहे किराती जुजु जितेदस्तिया पर्यायस- शाक्यमुनिबुद्ध १३५० शिष्यपिं मुंका मञ्जुश्री पर्वत स्थाने चवना धर्मप्रचार यागु जुल।

थनंलि बुद्ध महापरिनिर्वाणं २०० दँ लिपा देवानांप्रिय सम्राट् अशोक थःगु तीर्थयात्राया झोले किराती राजा थुङ्कोया शासनकाले थव गुरू उपगुप्त भिक्षु, महारानो तिष्यरक्षिता म्ह्याय् चारूमती आदि नापं ङवना उपत्यकाय् वया भिक्षु उपगुप्त पाखें धर्मप्रचार याकूगु जुल। गुकिया साक्षि–स्वरूप यले प्यख्यें प्यंग थूदो (स्तूप) विद्यमान तिनी। अथेहे देवपत्तने चारूमती विहार।

खला थथ्ये पौराणिक काल व अनुश्रुति कालया दृष्टिजक बर्णनयाना थौंकन्हेयागु वैज्ञानिक युगयात मलोगुथ्यें जुइफु। तर, पुरातात्विक साधन यागु प्रमाण ज्वना खँ ल्हात धासानं नेपाया अधिराज्ये दुने लुयावगु दक्वसिवे पुलांगु- लुम्बिनी अञ्चल स्थित निग्लीहवा यागु शिलालेख जुया च्वन। थव शिलालेखे सप्तबुद्धपिं मध्ये न्याम्हम्ह बुद्ध कनकमुनि यागु अस्थि–धातु तया देकातःगु स्तूप जीर्णोद्धार याना तःगु विषय उल्लेख जूगु जुल[१]। थवया लिपा यागु शिलालेख खः लुम्बिनी च्वंगु शाक्यमुनि बुद्ध जन्म जूगु विषय अङ्कितगु जुया च्वन[२]।

१– अशोकके धर्मलेख पृ. ३८५

२– अशोकके धर्मलेख पृ. ३८१

श्री ५ या सरकार, शिक्षामन्त्रालय, पुरातत्व विभाग राष्ट्रिय अभिलेखालयस गुलिनं हस्तलिखित ग्रन्थ संग्रह जुयाच्वंगु दु। उलिमध्ये सर्वप्राचीन ग्रन्थ मानेयानात:गु पूर्व लिच्छवि लिपि [मध्यैशिया लिपि खोतनलिपि] अङ्कितगु तालपत्रे च्वैत:गु बौद्धग्रन्थया निगु प्रकीर्णपत्र ल्यनाच्वंगु दु । गुकीयात अनुमानित निदोदँ वर्ष पुलांगु धका मान्यता बिया सोकेसेदुने तया सुरक्षित पूर्वक प्रदर्शित याना त:गु जुल। उगु ग्रन्थया नाम :--

[१] रत्नकेतु परिवर्त महायान सूत्र
[२] दशभूमीश्वर महायान सूत्र

सुप्रसिद्ध विद्वान् महापण्डित राहुल सांकृत्यायनजुया धापु अनुसार[१]– आतक नेपाले लुयावगुली अतिसुन्दर सर्वप्राचीन मूर्ति इस्वीपूर्व प्रथम शताब्दीयागु "अवलोकितेश्वरयागु"– वर्तमान थुगु मूर्ति श्री ५ या सरकार पुरातत्व विभागे सुरक्षित् जुयाच्वंगु दु। अत: क्रोसं थथेहे विचायाना यंकेबले अवश्यनं धाय्फुकि नेयाया बुद्ध धर्म नेपाति हे पुलां, अस्तु ।

१– मेरी जीवनयात्रा भाग २ पृ, ६०४ राहुल सांकृत्यायन ।

श्री मयूर वर्ण महाविहार

भिन्छेंबाहाया

ऐतिहासिक - पृष्ठभूमि

सुन्दर शान्त विशाल नेपालया उपत्यकाय् अनेक प्रसिद्ध देवदेवीपिं विराजमान जुया च्वंगु, तीर्थ उपतीर्थ द्वारा अभिषिञ्च जुया पवित्र जुयाच्वंगु, जामाच्व, फूच्व, धिनाथ्व एवं सिफुच्व रूपि चतुमहा प्राकारं चाहुला वज्रभूमि समानं सुरक्षित् जुयाच्वंगु, श्री स्वयम्भू ज्योतिरूप आलोक प्रकाश जुयाच्वंगु, धर्म श्री प्रज्ञापारमिता गुह्येश्वरीया धर्मोदय कुण्डं अभिषेक प्रदान याना च्वंगु, संघ नायक श्री करूणामय आर्यावलोकितेश्वर जनहित सुख शान्ति निम्ति नगर परिक्रमा यानाच्वंगु, धार्मिक, सांस्कृतिक ऐतिहासिक तथा कलात्मक दृष्टि अत्यन्त महत्वपूर्णगु थुगु थासे --

अनुमानित ३ स्वंगूगु शदीपाखे सूर्यवंशी राजा वृषदेवनं जुलसां शैवधर्म परित्यागयाना सत्य शान्ति करूणा प्रधानगु बुद्धधर्म ग्रहण यायेगु मती तया स्वय-

म्भू–पर्वत स्थान पाखे स्वयावन। अन उगु समये साम्हेंगु महाविहार-- स्वयम्भू पर्वत स्थाने प्रसिद्ध वौद्ध विद्वान् शान्तिशील भिक्षुया शिष्यत्व ग्रहण यात। थव गुरु शान्तिशील भिक्षुजुयागु उपदेशयात शिरोपरं यासे राजा वृषदेवनं जुलसां प्रागैतिहासिक कालंनिसें सुप्रसिद्ध जुयाच्वंगु स्वयम्भू ज्योतिरूपयात पुनः चैत्याकार रूपे परिणत यायेमाल धैगु हर्षोत्साह पूर्वक महान् शुभसंकल्प यात।

तदनुसार– आचार्य शान्तिशील भिक्षुजुया कुशलनेतृत्वे शास्त्रोक्त विधिपूर्वक स्वयम्भू–महाचैत्य निर्माणकार्य सुसम्पन्न जुल। लिसेलिसे पंचमहाभूत यागु प्रतिनिधित्व यानातःगु पञ्चपुरेनं देवदेवता स्थापना याना बिल। थ्वहे स्वयम्भू–महाचैत्ययागु विशेष महात्म्य न्यना भक्तिवस छुँ समयतक स्वयं राजाहे पूजारी [द्योपाला] जुया बिज्यात। परन्तु, सदायालागि थथ्ये थःहे पूजारी जुया च्वने मफैगुलिं स्वयम्भूया नित्यपूजाया निम्ति आवश्यक बन्दोबस्त मिलेयाना शाक्यभिक्षु बन्देजुपिन्त अधिकार प्रदानयाना थकल[१]।

आचार्य शान्तिशील भिक्षुजुया प्रेरणाद्वारा बुद्धधर्म

१– देवमाला पृष्ठ. २५,

प्रति अगाढ श्रद्धाभक्ति उत्पन्न जुल। अकिं थ्वेक वृष-देवनं बुध्दधर्म सम्बन्धी अनेक उन्नति याना सद्धर्मकीर्ति तया वन।

जुजु वृषदेवयागु विषये थुगु प्रकारं वंशावली व जनश्रुतिया आधारे जक बुद्ध धर्मया परमभक्त धयातःगु मखु कि,– इतिहासप्राण शिलाभिलेखनं न्ह्यंवाना च्वंगु दु– देवपत्तनस्थित पशुपतिनाथया न्ह्योने च्वंगु दबुली तयातःगु लिच्छवि जयदेव [द्वितीय] यागु पण्डित बुद्धकीर्तिजुं रचना यानातःगु शिलापत्रेनं जुजु वृषदेवयागु विषयकया थथ्ये उल्लेख[१] याना तल –

श्री मान् वभूव वृषदेव इति प्रतीतो
राजोत्तमः सुगत शासन पक्षपाती।
अभूत्ततः शंकरदेव नामा श्री धर्मदेवोऽप्युदपादि तस्मात्
श्री मानदेवो नृपति स्ततोऽ भूत्ततो मही देव इति प्रसिद्धः॥

जुजुपिं मध्ये उत्तम जुया सुगत[२] शासन यागु धर्म-जक मानेयाइह्म गुह्म खः वृषदेवयागु पाखें शंकरदेव जन्म जुल। शंकरदेवया पाखें धर्मदेव उत्पन्न जुल। धर्मदेवयागु पाखें ऐतिहासिक प्रथम मानदेव जुजु उदय

१– संस्कृत सन्देश वर्ष १ अङ्क १

२– सर्वज्ञः सुगतोबुद्धो धर्मराज स्तथागतः- अमरकोश- स्वर्गवर्ग।

जुल थ्वहे मानदेवयागु अंशं महीदेव धयाह्म प्रसिद्ध राजा जन्म जुल धका च्वैतल ।

वृषदेव राजां बुद्धधर्मप्रति तधंगु श्रद्धा भक्ति तया बुद्धधर्म सम्बन्धी आपालं उन्नति यानाच्वंगु इले थःगु शासनकालया अन्तिम चरणपाखे शैवधर्मया प्रकाण्ड विद्वान् स्वामी शंकराचार्य नेपाले थ्यंक वल । थुगुहे इले जुजु वृषदेवया पट्टमहिषी महारानीया पाखें युवराज जन्म जुल । थुह्म युवराज जन्म जूगु इले स्वामि शंकराचार्य नेपाले प्रवेश जूगुलिं थ्वेक युवराजया नाँ शंकरदेव धका नाम प्रसिद्ध यात ।

अनुमानित ४ प्यंगूगु शदी पाखे थ्वेक युवराज शंकरदेव जुजु जुसेंलि श्री पशुपतिनाथया उत्तर ढोकाया न्ह्योनेपाखे मनवेगीलोंह यागु भव्यरूप त्रिशूल दयेका च्वंहेयात । राजराजेश्वरीया लिकच्वंगु छ्वग तुँ दु । थ्व तुँथी क्वस्वेबले थःगु पूर्वजन्म यागु स्वरूप अनेक चिह्नत खने दया च्वनीगु । थुकी राजा प्रजा सकसिगु पापपुण्य यागु विपाक लक्षण क्यनीगु जुयाच्वन । क्रमशः उकिदुने भिगु बाँलागु छायाया प्रदर्शन दुर्लभ जूगुलिं लिपा जूलिसे फन पापचिह्न स्वरुप जक स्वेमालीबले उकि-याना तधंचीधं सकलयातं मने तरसकं सुख मदेका

अशान्ति जुयेका च्वने माली धैगु सीका थ्वेक जुजुं उगु तुँथी चाँ ह्लाना तोपुया बिल। उकि थ्योने उगु दोष निवारणया लागी जातिस्मरण नामक महाविराटेश्वर महादेव स्थापना याना ब्यूगु जुल[१] ।

थव अबु वृषदेव जुजुं गुगुप्रकारं- स्वयम्भू महाचैत्य प्रति सेवा भक्ति यानावन। वहे आदर्शयात लुमंका थः अबुजुयागु विशुद्ध कीर्ति परन्तु चिरस्थायी जुयेमा धैगु हेतुं राजा शंकरदेवनं स्वयम्भू स्थित विहार निर्मित- अक्षयदान स्वरूप आयस्ता निमित्त जग्गा प्रदान यात। लिसे थुकीया उपलक्षे महान् यज्ञयागादि पूर्वक उत्सवनं यागु जुल[2] ।

थुगुहे इले स्वतन्त्र विचारदुम्ह शास्त्रज्ञानी पण्डित जयश्री मिश्र छम्ह दैच्वन। तर, थ्वेक मिश्रजु स्वामि शंकराचार्यजु यागु सम्प्रदायले दुहाँवनेगु इच्छा मजुया, गन बुद्धधर्म-- धर्मथ्यें भिक्षुपिं च्वना सद्धर्मचर्या दिन

१- प्राचीन नेपाल, संख्या १३ प्र. १५। २- पूर्णिमा वर्ष ३ पूर्णाङ्क ९ पृ. २ ; अमृत पत्रिका- श्री ५ महेन्द्र जन्मोत्सवांक पृ. ४३। थौंतकयागु काठमाण्डू उपत्यकायू लुयात्यगु अभिलिखत मध्ये चांगुस्थितसवत ३८६ यागु प्रथम ऐतिहासिक मानदेव यागु विजयस्तम्भलेख सर्वप्राचीन मानेयाना वै च्वंगु खः। तर यथार्थरुपं विचारयायेगु खः धैगु जूसा सर्बप्राचीन अभिलेख उक्त चांगुयागु शिलालेख मजुसे स्वयम्भूस्थित मानदेबया आजु शङ्करदेवया अभिलेख जू वै।

ह्नेना च्वंगु, बुद्धधर्म उज्ज्वल जुया च्वंगु, सम्राट् अशोक या म्ह्याय्मेजु चारूमति देका थकूगु, देवपतन स्थित चारुमति महाविहारे बारंबार वना ततधंपि धुरन्धर बौद्ध विद्वान् उपसम्पदालाभि शान्त सुचरित्रवान् भिक्षु-पिंगु सत्संगत या वनिम्ह जुयाच्वन। थ्वेक यागु विलक्षण प्रतिभा खना शास्त्रज्ञानी पण्डित जयश्री मिश्रजुयात जुजु शंकरदेवं सतक्ये ह्नल। राजायागु वचनानुसारं राजा-यागु हजुरी थ्यंकवन।

पण्डित जयश्री मिश्रजु! छिपिंगु आशय विचार व सत्संगत जि बुझे जुल। धर्म सकलया स्वतंत्र दु। जि स्वैतं थ्वहे धर्म यायेमा धका भयत्राश बिईगु जिगु कर्त्तव्य मखु परं धर्म सकलया थःथः स्वतन्त्र दु। तर, जि छिपिंगु आचार विचारया लक्षण विचार याना स्वयाबले थ्व आशय खने दत कि –

बुद्ध धर्म अनुशरण जुया लोककल्याण याना जीवन मुक्त जुया वनेगु दृढ संकल्प यानाच्वंगु, अकि छिपिंगु सदिच्छानुसारं-- बुद्ध धर्मे दीक्षित जुया याकनं वन्देजु जुयेगु सो, शुभ कार्य विलम्ब याये मते। थुलि धया वेकयागु आशय अनुसारं छगु शान्त वातावरणगु थासे वाग्मतीयागु पारी भव्यरुप विहार दयक्ये बोगु निर्णय यात।

तर, गन गुगु दिशाय गुबले दयक्येगु धैगु विषय कया सम्बन्धित व्यक्तिपिं च्वना आवश्यक सल्ला साहुति याना च्वंगु इले लाक अकस्मात् सुन्दरम्ह मयूर छम्ह आकाशमार्गं ब्वया वया छथाय् जुत। थथ्ये आकाशाकां मयूर जुवगु खँसेलि सम्बन्धित ब्यक्तिपिं सकलसितं तचोगु हर्षं याना निर्णय यात कि– गन मयूर जूवल अन उगु-थासे विहार निर्माण निम्ति शुभारम्भ याना जग स्वनेगु ज्या जूगु जुल।

अन उगु थासे शास्त्रविधि अनुसारं जग स्वनेगु निम्ति भूमि याचना याना जग म्हूया जंकूबले छगु विष्णु मूर्तिनं लुयावल। क्रमशः विहार निर्माण निम्ति कुशल-कलाकारपिं च्वना जुजु शंरदेवयागु पूर्ण सहयोगं यथा समय विहार निर्माण कार्य सिधसेंलि, पण्डित जयश्री मिश्रयागु शुभ संकल्प अनुसारं-- योग्य आचार्यपिं च्वना विधिपूर्वक विहार निर्माण कार्य सुसम्पन्नयागु जुल[१]।

गुम्हेसिया लागि विहार निर्माण कार्य निर्विघ्न पूर्वक सिद्ध जुल, उम्ह शास्त्रज्ञानी पण्डित जयश्री मिश्रजुं नं पूर्वरुपेण बुद्ध धर्मे दीक्षित जुयेत बौद्ध संस्कार अनुसारं सर्वप्रथम यायेमागु त्रिशरण बोधिचित्त उत्पत्ति याना

१– भाषा वंशावली, जोथावाहा- श्री सिद्धि नरसिंह शाक्य-जुया संग्रह पृ.६३

कुशल आचार्य स्थवीरजुया अधिनायकत्वे चूडाकर्म याना विशुद्धरूपं बुद्धशाशने दीक्षित जूम्ह जुल।

धयातःगु दु– थुगु विहार दयेक्च धुसेंलि विहारया नाँ छु तयेगु? धैगु विषयकया ज्योतिषी पण्डितपिं चवना छलफल जुल। अन्तसः थ्वहे नामकरण सिद्ध जुल कि– अकस्मात्रनं मयूर जूवगु जूयानिम्ति– "मयूरवर्ण महाविहार" धका धायेगु धाल। गुलिसिनं धाल- जग म्हूथाय् विष्णु मूर्ति लुयावगु जूया निम्ति– "विष्णुक्षे विहार" धायेगुनं धाल। थ्व नितां उचित भापा थौंतकं परम्परागत कायम जुया वैच्वन।

थुगु प्रकारं जुजु शंकरदेवं बुद्धशासन उन्नति याये कारणे बौद्धविहार दयेका बिये धुसेंलि, थुगु विहारे च्वना सद्धर्मशासन उज्ज्वल याये निम्ति भिक्षु जयश्री मिश्रजुं बुद्ध धर्मे दीक्षित जुया विहारे च्वना गुगु यायेमागु मुख्य मुख्यगु ज्या– त्रिविध[1] नवाङ्ग[2] बुद्धप्रवचन धर्मशास्त्र मुनेगुयात, विशुद्धरुपं बौद्धसंघ संस्थापन याना बौद्ध विहार व विहारयात मागु आवश्यक ज्वलँ देकल एवं

१– सूत्र पिटक, विनय पिटक, अभिधर्म पिटक।

२– सूत्र, गेय, व्याकरण, गाथा, उदान, अवदान, इतिवृत्तक, वैपुल्य एवं अद्भुत धर्मोपदेश।

महाकरूणा व सत्यशान्तिया आधारित आदर्श व व्यवहार जुया च्वंगु सारयुक्त उपदेशत प्रचार व प्रसार याना लोक-कल्याण याना क्रमशः श्रावकबोधि, बुद्धबोधि प्राप्त याना अन्तसः जीवन मुक्त जुया बिज्यात।

थुगु विहार निर्माण निम्ति शुभमुहूर्त व पवित्र स्थान निर्देशनया लागि लँ क्यनेत वम्ह मयूर प्रवेशजूगु दिने जग म्हूगु गुगु शुभयुक्त दिन खः [माघ शुक्ल द्वादशी] स्थानीय सर्वसंघया परम्परागत विश्वास अनुसार मानेयाना वैच्वंगु खने दु। अथेहे थुगु विहार प्रतिष्ठा कार्य सुसम्पन्न याना बुद्धशाक्यमुनि मूर्ति स्थापना याना प्राणप्रतिष्ठा यागु शुभदिन थ्वहे स्वाँयापुन्ही [वैशाख पूर्णी] खुन्हू जुल धैगु विषयकःया थुगु विहारया परम्परागत सांस्कृतिक विधि दछिया निक उक्त दिने म्हेखुशी द्योलावनेगु थिति विधि उत्सव याक्यें प्रमाणित जुया वैच्वंगु खनेदु।

भिन्छेवाहा जीर्णोद्धार सम्बन्धी

परिचर्चा

स्वर्णयुग लिच्छवी काले स्थापना जूगु थुगु विहार जुजु शंङ्करदेवजुं बुद्धधर्मप्रति श्रद्धाभक्ति तया बुद्धशासन समुन्नतिया लागि-- सुयोग्य विद्वान् शास्त्रज्ञानी पण्डित जयश्रीमिश्र बुद्धधर्मे दीक्षित जुयेगु महान् अभिलाषा प्रकटयागुलिं वेकयागु सदिच्छा पूर्ति निर्मित आवश्यक धनखर्च याना श्री मयूरवर्ण महाविहार निर्माण याना व्यूगु जुल।

खतु थुगु विहारे -- बुद्धशासन समुन्नतिया लागि जईभागु गुलिनं ज्याखँ बाँलाक सुचारूरूपं चले जुयावन। परन्तु, परिवर्तनशील संसारे अनित्यया चलन युगयुगे शताब्दी शताब्दी अनेक प्रकार महाभूकम्प आदि प्राकृतिक तथा मानवीय प्रकोप जुया वंगु जुयाच्वंगु खँ व्हीत इतिहासं कना मच्वंगु मखु। उजागु भूकम्पादि गुलिखे प्रहार व विनाश थुगु विहारंनं इलेबिले भोग भुक्तमान अवश्यनं याना वैच्वन धैगु निसन्देह थ्व प्रमाण

द्वारा विदित जुलकि– ख्रिन्हेगूगु शदीनिसें थौंतकया दुने थुगु विहारं स्वकलक थःगु पूर्वरूप प्राचीनरूप हिला हिला वैच्वंगु थ्वहे विहारया शिलापत्रं न्वंवाना वैच्वंगु दु।

वंशावलीकारतेगु धापुकथं विचार यायेबले थुगु विहार अनुमानतः ख्रिखुस १६०० दँ पुलांगु धका धायेफु। तर उलिवर्ष पुलांगु थुगु विहारया मूर्ति, सफू, चित्र, संघसामग्री [चीवर, पिण्डपात्र, शिलाकू, चालनी एवं धर्मगण्डी] आदि व ऐतिहासिक सामग्री- [शिलापत्र, तालपत्र, नोलपत्र, स्वर्णपत्र, इष्टकापत्र एवं काष्ठपत्र] तथा वास्तुकलाया अवशेषत तकनं थौं दर्शन दुर्लभ जुल। थ्व तधंगु दुर्भाग्यया विषय खः। शायद उगु पुरातात्विक, ऐतिहासिक कलात्मक बस्तुतेगु ल्यंपुल्यं निश्चयनं गुलिखे शताब्दी न्ह्योहे भूगर्भे दुने लुकुबिना च्वन ज्वी !

परन्तु, पुरातात्विक प्रक्रया द्वारा वैज्ञानिक तालं विश्लेषणात्मक, अनुसन्धान व अध्ययन यायेगु ज्या बाकि हे तिनी। तथापि उखेथुखे लाना छ्याल बछ्याल जुयाच्वंगु आतक लुया वगुलि खनागु मध्ये दक्वसिवे पुलाँगु प्रमाण ने. सं. ५५० सालयागु तालत्रया तमसुके

थथ्ये च्वँत:गु दु[१] —

श्रेयोऽस्तु ।। सम्बत ५५० मार्गशिर कृष्ण ।।
अष्टम्यायां तिथौ श्री ललित क्रमाया
श्रीनोग्लके एसानकोलि श्रीविसुनिछेवहार
षण्डचोक वकुलिगृह वासतव्यानि
अभयन भरिस नाम्ना सकाशात् ......

खतु थुगु मयूरबर्ण महाबिहार (भिन्छेबाहा) सर्वप्रथम निर्माण यागु समये गुजागु प्रकारं बांलाक बल्लाक ज्याछिक लक्षण प्रमाण मिलेयाना– थाँ, लुखा, मेथ, कार्नेस, झ्या आदि थासे- मल, क्षपु, गरुड, हिटीमंग व अनेक शिल्पकलां जायेका छत्र, ध्वज, पताक, तानवि-तान एवं किङ्किनी जाल प्यना मूर्ति चित्र सजेयाना स्वयम्मात्रं तथागत यागु गुणगौरव झल्के ज्वीगु किसिमं सुप्रणिताकारं दर्शनीय संरक्षणीय पूर्वक देकल ज्वी । थ्व खीसं निश्चयनं थथ्येहे च्वँ धका कल्पना याये मफु । न्ह्यागु थजू थ्वथासे मयूरवर्ण महाविहारं नाला वैच्वंगु थ:गुहे विशुद्ध भूमिजा निसन्देह दनि धैगुलि निगुमत मदु । वंशावली इतिहास व जनविश्वास

१– थ्व तालपत्र तमसूक वर्तमान – हिरण्यवर्ण महाविहारया पिलाय दुने सुरक्षित यानात:गु दु । हिरण्यवर्ण महावि-हार सुधार समितिया सौजन्य द्वारा प्राप्त ।

कथं परम्परागत थौंतकं थ्वहे थासे मानेयाना वैच्वंगु दु ।

स्त्रसदँ न्ह्यो राजा श्री निवास मल्लया समये थुगु विहार सारै जीर्ण शीर्ण भग्न जुई धुंकूगु दयनीय अवस्था जुयाच्वंगु खना पुनरुद्धार (जीर्णोद्धार) याना यंकूगु इले थुगु क्वापाआजुयागु देगः न्हापास्वया बांलाक तल्ला थपेयाना स्वतपौ तया भव्यरुप जुईक देगः देका ने. सं. ७९१ बैशाख शुक्ल द्वितीया रोहिनीनक्षत्र अतिगण्डयोग आदित्यवारया दिनस प्रतिष्ठाकार्य सम्पूर्ण यागु जुल। थुकीया दानपति सुं छम्ह अलग मखु थ्वहे विहारया दशस्थवीर प्रभृति सर्वसंघयागु आर्थिक शारीरिक एवं बौद्धिकयागु पूर्ण सहयोगं तैयार यागु खः।

थथ्ये स्वतपोल तया भव्यरूप जुईक देग दयेक्च धुसेंलि निसव झिस्वदँ लिपा हानं विघ्न- उत्पात जुयाव ने. सं. १००४ साल आषाढ शुक्ल अष्टमी खुन्हु अकस्मात स्वतगुपोल क्षतिग्रष्ट जुल । थथ्ये विघ्नउत्पात जूगु खना थ्व विहारया सर्वसंघपिं मुना सकसिगुं हारगुहालि पाखें बांछि लिपा आषाढकृष्ण नवमीखुन्हु जीर्णोद्धार यासे भाद्र शुक्ल षष्ठी खुन्हू चोलामू तया विधिथ्यें प्रतिष्ठा याना जीर्णोद्धार कार्य सम्पन्न जुल[१] । थ्वते

१- थथ्ये अकस्मात् विघ्न-उत्पात जूगुया शान्ति यायेगुया विषय कया श्री करुणायमं आर्यतारायात कनाच्वंगु दु । थ्वखँ— तारापाराजिकास उल्लेख याना तःगु दु ।

जीर्णोद्धार कार्यस भागकापिं दशरथवीर व सर्वसंघ प्रभृति खः।

प्राकृतिक नियम परिवर्तन शील संसारे थुजागु प्रकारया प्रहार व विनाश एवं क्षतिग्रष्ट जुयाच्वनीगु संसारया स्वभाव धर्म खः। गुगु ने. सं. १००४ सालं जीर्णोद्धार याये धुंकानं ५० दँ लिपा हानं छगु महान् विनाशया कारण महाभूकम्प न्ह्योने थ्यंकवल। धयातःगु दु—गुखुन्हु— सूर्य, चन्द्र, मंगल, बुध, शुक्र, शनि एवं राहु समेत न्हेह्मग्रहनं छगुहे थासे अर्थात् मकराशिस च्वंगु पूर्णगोल योग चूलागु दिन ने. सं. १०५४, चान्द्र सिद्धान्त अनुसार पौषकृष्ण अमाबासि तदनुसार सौरसिद्धान्त अनुसार वि. सं. १९९० साल माघ २ गते सोमबार खुन्हू पाय्छि ह्निनेसिया २ बजे २४ मिनेट व २२ सेकेण्ड बिते जुई साथ आकस्मिकरूपं तस्सक्कं भयङ्करगु महाभूकम्प जुल। थुगु महाक्रूर, निर्दयी, अविश्वासी- महाभूकम्पयागु आक्रमणं याना नेपालयात तच्चोगु संकष्ट जुल, हाहाकार जुल, प्रायः सर्वत्रथासे प्रचूरमात्राय् बाहा, बही, मन्दिर, धर्मशाला एवं जनतातेगु बसोबास- छ्येंत व लायकू आदि नष्टभ्रष्ट जुजूं विध्वंस जुयावन। थुगुहे इले महान् दयनीय घोरदुर्घटना जूगु अवस्थाय् थुगु मयूरवर्ण महाविहारं इपांथिपां मसिल चोलामूलि बें थिल

च्वंनिसे क्वथ्यंक धयाथें व्याक्कं दुनावन थ:गु श्री शोभा सम्पूर्ण पतन जुल, क्षतिग्रष्ट जुल ।

क्षी प्रातस्मरणीय आजुआजुपिंगु अमूल्यसमय–सम्पत्ति- बुद्धि- परिश्रम खर्चयाना देका तैत:गु दिव्यभा-वनाया महान् प्रतीक कलासंस्कृतिया ज्वलन्त प्रमाण अमरकीर्तिया ज:ति थथ्ये स्यंगु, स्यंका विनाशजूगु स्वया च्वनेगु वया सन्तति कुलपुत्र कुलपुत्री पिन्सं पुलु पुलु स्वया च्वनेगु थ्व कर्त्तव्य व धर्म मखु धैगु भापा हानं थुगु विहारया क्वापाजुया देगयात ह्लापाथ्यें च्वंक दयेका बोधैगु दृढसंकल्प यासे पुनरुद्धार व नवनिर्माण यायेगुलि सर्वसंघया हानं न्हूगु उत्साह उमंग यागु प्रेरणा द्वारा धैर्य पूर्वक अलासि व दिक्क मचासे अथक परिश्रम याना पूर्ववत् थुगु मन्दिर निर्माण याना ब्यूगु जुल ।

ने. सं. १०५९ फाल्गुणशुक्ल द्वादशीपरत्रयोदशी तिष्य नक्षत्रशुक्रबार खुन्हु जगंनिसें शुभारम्भ याना वैशा-खकृष्ण सप्तमी उत्तराषाढा पर श्रवणनक्षत्र बुधवार खुन्हु देग दने सिधेका पोलं चिना व चोलामू सुवर्णचैत्य तया शास्त्रोक्त विधिविधान अनुसारं प्रतिष्ठाकार्य सम्पूर्ण यागु जुल । क्रमश: नेपाया थ:गु परम्परानुसार थुगु देग पुन रुद्धार कार्य निर्विध्न पूर्वक साङ्गिजूगु उपलक्षे कया

थुगु विहारया सर्वसंघपिंगु निर्णयानुसार सकसिगु सहयोगं श्रावणकृष्ण प्रतिपदा खुन्हु ललितपुर महानगर स्थित विहारपूजा बनालि सम्पूर्ण कार्य सिद्धयेकूगु जुल ।

ख्वाँ
या
पु
न्हो
या

भिन्छेबाहाया–वर्तमान स्वरूप

काठमाण्डू उपत्यकाया ऐतिहासिक स्वंगु शहर मध्ये पुलांगु चक्राकारया रूपे सिद्धजुयाच्वंगु कुशल कलाकारपिंगु ज्यासः शिल्पकला उदद्योग प्रधानगु ललितपुर महानगर [यलदेश] खः । थन किराती जुजु यलम्वं निर्माण याना थकूगु जुया यलम्व यावयें 'यल' धैगु नाम

सुप्रसिद्ध जुल धयातल[१] । अथेहे किराती जुजु थुङ्को यागु पालाय् सम्राट् अशोक आगमन जुया थुगु यल-देशया प्यख्येरसं तथागत शाक्यमुनिया अस्थिधातु तया ललितपुर महानगर अतिकं सुन्दर व पवित्र याना थकू-गुया साक्षिस्वरूपं प्यंग थूदो [स्तूप] थौंतकं विद्य-मान तिनो[२] । थुलिजक मखु अज किराती राजा पटुको यागु लायकूयागु भग्नावशेष दोंमार आतकं पटुकोटोले क्वीसं खनाच्वनागु दु । खतु थुगु यलदेशया दथु प्राची-नकालंनिसें माणिगलप्रासाद यलजुजुपिंगु लायकू मङ्ग-लबजार यात क्वीगु धार्मिक, सांस्कृतिक विधिअनुसारं केन्द्रविन्दु मानेयाना वैच्वंगु जुल ।

थ्वहे मङ्गलबजार लायकूया जःखः पाखेच्वंगु लँपु ह:खा- सौग- नुग जुनावनेगु छपु लँपु अथवा तुयूलावब-न्यउत व अंगुवहागलीं जुना वनेगु छपु लँपु याना भिन्छे-बाहा थ्यंकवनेगु निपु लँपु दैच्वन । खासयाना थ्व भिन्छे-वाहानंनी प्रवेश जुयेत इष्टकामय वज्रप्लाष्टर युक्त उत्तराभिमुख भव्यरुप गोलाकार ढोका खुला जुयाच्वंगु दु । थ्व ढोकाया फुसे स्वयम्भू चैत्य गजू छुना तगु, थ्व

१– प्रचीन नेपाल– दि. आर. रेग्मी ।

२– अशोकके धर्मलेख ।

ढोकाया जःखः भिंगुचिन्तना याह्य सज्जनयात सिद्धि बीम्ह गणेश व मभिंगु चिन्तनायाम्ह दुष्टयात दण्डबीम्ह गदाधर भीममूर्तिया सुन्दर प्रस्तर मूर्ति द्वारपालयारुपे बना आगन्तुक अतिथिपिन्त स्वागत्सत्कार निम्तीं तैयार जुयाच्वंगु जुल ।

खतु थ्वहे ढोकां दुहाँवनेवं ५०/६० पलाति दक्षिण स्वया वनेबले-- पश्चिमाभिमुख श्री मयूरवर्णमहाविहार प्रवेशद्वार तुलुक न्ह्याःने थ्यंक वई । थनहे विहारे प्रवेश जुयेत नसला कया आचमन याना वनेत धयाथ्यें याना जढुँ, तुँ, पुखू[१] थ्वहे विहारया मूलुखाया न्ह्योनेसं प्रस्तुत याना तैतःगु दु । लिसें स्थानगणेशया नितंजागु छत्रशैली देगचा छगनं ।

आ फ्लींपिं विहारे दुहाँवनेवं खनेदयेकः वई पर्व उत्सवकाले भजन यायेगु व आगन्तुकपिं विश्राम यायेगु स्थान जःखः फलेचा निगुनिखें । थनहे च्वना स्वेबले मयूरवर्णमहाविहार (भिन्छेवाहा) या सम्पूर्ण दृश्य छलं क खने दै --

छतजागु दचोफः याच्वसं भव्यरुप कलात्मक नेपाया

१- वर्तमान थुगु पुखू ल्हाना च्वने धुकल ।

थ:गु परम्पराकथं देकातैत:गु छत्रशैली स्वसंजागु देग: यात लुधनेपुसेच्वंक ब्लोगु न्ह्योने पश्चिमाभिमुख यान। दनाच्वंगु खनी। थ्व देगया न्ह्योने व ल्यूने स्वंगुतलायसं च्वंगु तुनासिं कलात्मक मूर्ति[१] अङ्कित यानातल, तर जःखः च्वंगु तुनासिं साधागु जुयाच्वं दु। थ्व देगया क्वे-यागु तल्लाय् लोहतं दनातल, थनंच्वे सम्पूर्ण भाग अप्पा-यागु, पौजक आय्पा यागु। च्वे गजुली सुवर्ण चैत्य अङ्कित जुयाच्वंगु दु अथेहे तल्लापतिकं न्ह्योनेसं छग छग चैत्यनं। क्वाचपाल आजुया लुखाफुसे लिलया तोरण तया शोभा बृद्धि याना तैत:गु दु। थ्वहे तोरणया दथ्वी सुवर्णलेपित महामञ्जुश्री, षडक्षरी व प्रज्ञापारमिता अंकित याना तैतल। थ्वहे तोरण फुसे आगम कोथाय् लिलया पंच क्याल दथुयागु जक लु सियातगु जुल। अज थ्व क्यायाफुसे कार्नेसया ब्लोले धलवतया सप्ततथागत [बिपश्वी, शिखी, विश्वभू, ककुच्छन्द, कनकमुनि, काश्यप एवं शाक्यमुनि] व प्रज्ञापारमिता तथा मञ्जुश्री बिज्या-का त:गु दु। थ्वयानं च्वेच्वंगु च्विकोपागु पुष्पक्याले गुरु वज्रसत्व अङ्कित सुवर्णया तोरण तया क्वः धायेका त:गु खने दु। थ्वहे क्याया जवंखवं लिलया त:धिकपिं चिन्ता-

१- प्रत्येक थुपिं मूर्ति तदवये महाभूकम्पया कारणं हस्त खण्डित जुया च्वन, परन्तु अभाव पूर्ति याये मफुनी।

मणिलोकेश्वर व सर्वार्थसिद्ध जन्म व मायादेवी तयातल ।
अथेहे पंच ऋयाया जःखः लिलया अग्रश्रावकपिगु[१] मूर्ति ।

ख्वापाफले लुखाया जःखः तधिकपिं लोंहया सिंहत निह्मनिख्यें धःम्वाना च्वंगु दु । थ्वया लिउनेसं षडक्षरी महाविद्या अङ्कित लिलया ध्वाँय् ब्वेका शोभायमान याना तल । थ्व ध्वाँय्या लिक बुद्धया अग्रशिष्या निह्म निख्यें उपस्थित यानातल । नापं अंगले निख्यें षडक्षरी-मन्त्रयुक्त माणेत तया तःगु जुल । अले थ्वहे माणेया न्ह्योनेसं दथो फले निख्यें निग दिव्यघण्ठ मेथतया स्वाना-तःगु दु ।

दथोफले च्वंपिं तःधिकपिं सिंहया लिक लोंहथां स्वा-ना उकी दथोने आदर पूर्वक पलेआसनया च्वे अपरिमित आयु पुण्य गुण सिद्धिकर्म पूर्ण ज्वोमा धैगु आशिका याना अपरिमिता तथागत व उखे बुद्धिस्मृति प्रज्ञाज्ञान पार-ङ्गत जुया सांसारिक दुःखसागरं पार जुयेमा धैगु सम्यक् संकल्पयासे बुद्धजननी प्रज्ञापारमिता देवी तैतल । थुगुहे प्रकारं देगया जःखः अंगलेदुनेग्वाखे बुद्धशासन रक्षानिम्ति मारविध्न हटेयायेत धर्मपाल खड्गवीर वज्रवीर महा-काल व शिक्षादीक्षा प्राप्तिया लागि गुरुमञ्जुश्री स्थापना याना तैतल हानं उखे अंगले जक हनुमन्त तयातःगु जुल ।

१- शालीपुत्र व महामौद्गल्यायन ।

थनं क्वे लायबँय् भगवानबुद्धया सम्मुखे चिकी-गोगु शिखरकूटचैत्य नापं अशोक चैत्य दुनेतया उकी पिने शिखरकूट चैत्यं तोपुया सुरक्षित याना तैतल। दथो-फया त्वाथलेसंतु लोंहथांया च्वसं बौद्धदर्शनया मूलतत्त्व प्रज्ञोपायया महान् प्रतीकात्मक धातुया वज्र तैतःगु जुल। थ्वहे वज्रया ल्यूने बुद्धया न्ह्योनेसं चूडाकर्मया समय ग्वेदां तयेगुया लागि धातुयामण्डल छपानं तैतःगु दु। गुगु मूल चैत्यया लिक आर्याष्टाङ्ग उपोषधशील व्रतया परमेश्वर आर्य अमोघपाश लोकेश्वर अङ्कितगु शिला स्तम्भया च्वे शिरोभागे सुमेरूचैत्य तया विहारया शोभा-बृद्धि यानातल। थ्वया नापं मेगु बचागगु शिखरकूट चैत्य थ्वयानं लिक पद्माकार युक्त शिला स्तम्भ अले च्या-गुपाता दैच्वंगु साधागु धर्मधातु मण्डल थुकी दचोने कलात्मक लिपातां भुना तःगु जुल। थुगु विहारया प्यखेरसं प्यकुने धुँ, किसि, अजरामर व सिंह तयातःगु नं दु। अथेहे मूल चैत्यया लिक खधखेपाखे धातुया जग्य-शाला छगुनं दु।

खतु नेपायागु थःगु परपरानुसार विहार निर्माण वास्तुकलायागु प्रमाणानुसार अथवा मेमेगु पुलां पुलांगु मूल विहारया ढाँचा कांचा लक्षण बिचायादेबले मूल

विहार व बहो विहार धैगु खासयाना निगु निगु तलाहे जक जुयमा धैगु अनुसन्धान द्वारा सिद्ध जू । तथापि थुगु विहार ८९ दँया दुने निकतकजा दुना वंने धुंकूगु इतिहासं न्वंवाना च्वंगु दु । अकीं ऋींसं थ्व अपुक अनुमान यायेफु थुगु विहारया जःखः च्वंगु छ्यंत प्राचीनरुप मखुत केवल अर्वाचीनरुप जुल । अकीं थ्व विहार प्राचीन शिष्टम मजूसे स्वंगु स्वंगु तल्लातया न्हूगु ढांचाय् परिणत जुये धुंकल धायेमाल ।

गुलिनं यलेच्वंगु मूलविहार ङिच्याबाहा वही नीन्याबही देच्वंगु खः अपि व्याक्वयागु विषयकया सरिसरि अध्ययन याना स्वतधासा-- थ्वभिन्छेबाहायागु छगु विशेषता थ्व खनेदु कि- जःखः च्वंपिगु छ्येंयाक्ये क्वापादचयागु देगः अलग भिन्नरुपं च्वनाच्वंगु दु । अथेहे भिन्नछें[१] बाहालं भिन्छें बाहा जूवंगु धैगु छगु स्पष्ट प्रमाण सी दु ।

थ्व क्वापादेगया जःखः च्वंगु लँपु पार जुयेवं छगु थुजागु थाय् न्ह्योने च्वंवई-- ताहाकगु, तव्यागु चक्कंगु भिन्छेंबाहाननो' ।

१- ने. सं ७८६ यागु पिन्छेबाहाया शिलापत्र ।

अवलोकितेश्वर- भिन्छेब्राहाःलनी ।

थूगु भव्यरुप क्वापादेगया ल्यूनेसं छगु चिकीचा-जागु फःतया देकातःगु प्यकुंलागु दबु छगु दु। थ्वहे दबुली च्वना छक क्वीसं दृश्यावलोकन याना स्वतधासा थन सर्वप्रथम–पश्चिम मोहरागु ननिया पूर्वलङ्पाखे च्वंगू निगु तल्लादैच्वंगु पुलांपह्वगु तोरणयुक्त लुखां दुहाँवनेगु क्वछुक्वचा, तिकिक्वचा दैच्वंगु छगु भव्यरुप ताहाकगु दिगो। थुगू दिगोदुने तले थुगु विहार दश-स्थवीर छत्रंकूजु आजुपिं व मूलाचार्यपिं च्वना सर्वसंघ-पिंगु निम्ति बौद्ध संस्कार अनुसार विधिविधान रहस्य-मय क्रिया जुईगु पवित्रमय स्थान मानेयाना वैच्वंगु खः।

आ क्वीगु न्ह्योनेसं च्वंगु भिन्छें वाहाननी गन छु दु? धैगु विषयकया छक विचार याये --

ह्लापालाक चैत्याकार रुपे परिणत याना देकातःगु वज्रप्लाष्टरमय बचागःगु देगले दुने पश्चिमाभिमुख याना शान्तपूर्वक दनाच्वंगु अवलोकितेश्वरयात खनी। थ्व मूर्ति जःगुह्लाति वरदमुद्रायाना, खःगुह्लाति पलेस्वां ज्वना धिभंगपोजे दनाच्वंगु दु। थः गुगु पोजेच्वना दना-च्वंगु खः उगु पोजे शिरेच्वंगु मुकुटस बुद्धमूर्ति अङ्कित जुयाच्वंगु दु। अवलोकितेश्वरया जःखः आर्यतारा, भृकु-टीतारा सुविनितभावं पुलिचुया प्रार्थना याना च्वंगु

दु। थ्व मूर्ति अनुमानित १० झिगुगू शदी पाखे निर्माण याना तैतःगु, परं थायथासे अनुहार स्यना च्वने धुंकूगु खनेदु।

थ्व अवलोकितेश्वरया न्ह्योने २० नीगु शदीया धर्म-धातु छगनं स्थापना याना तःगु दु।

थ्वया लिक अशोक चैत्यया पश्चिमपाखे च्वंगु फः क्वसं भविष्यव्याकरण मुद्रा बुद्ध जःगु ल्हाति वरदमुद्रा-याना खःगुल्हाति चीवरचो ज्वना साधागु पारदर्शि काषायवस्त्रं न्यया शान्तवेसे दना च्वंगु दु। थुकिया प्रभा-मण्डल स्यना अनुहार छुं भचा ज्यलाच्वंगु खनेदु। थ्व मूर्ति अनुमानित ८ च्यागूगु शदीपाखे निर्माण जूगु।

थ्वहे चैत्यया पूर्वपाखेया बेदिका क्वसं बुद्धशाक्य-मुनियागु जीवनी नाप मिलेजूगु प्रमुखघटनातेगु मूर्तित निर्मित याना तैतःगु दु- छकुहेलोंह्या टुक्राय्।

दथुस पृथ्वीसाक्षि निर्देशन [भूमिस्पर्श] मुद्राय् अलंकार सहित शाक्यमुनि तथागत। थ्वया जःपाखे शालभञ्जीका मुद्राय् बुद्धजननी मायादेवी थ्वया च्वसं महाप्रस्थान मुद्रा शाक्यमुनि, थ्वयानं च्वे श्रावक धर्म-चक्र मुद्रा शाक्यमुनि। खःपाखे- मारविजय मुद्राय् शाक्य-

भविष्य ब्याकरण मुद्रा बुद्ध– भिन्छेबाहानानो ।

मुनि ? अस्पष्ट रुप खनेदु। थ्वयानं च्वे चङ्क्रमणमुद्राय् शाक्यमुनि अज थ्वया च्वसं महायान धर्मचक्र मुद्रा शाक्यमुनि अले शिरोपरी च्वे महापरिनिर्वाण मुद्राय् तथागत शाक्यमुनि तया थुगु प्रकारं देकातैतःगु जुल। थ्व १३ झिस्वगूगु शदीया पालशैली मूर्तिया आभास खनेदु। थुकी छ्वाखेलं च्वंगु पारिवारिक मूर्तित भचा भचा स्यनाच्वन।

थ्वया लिक मेगु २० नीगु शदीपाखे देकातःगु धर्मधातु जिनालय चैच्य छ्ग व मेगु अथेहे अशोक चैत्यया गर्भगृह लीनं भुना चकू लुंसिया देकातःगु दु। थ्व चिवाहाया लिक तुँ छ्गनं दु। मेगु वज्रप्लाष्टरमय चैत्याकार देगचाय् दुने ध्यानमुद्रा बुद्ध स्थापना याना तैतल।

इशान कुलांपाखे १७ झिन्हेगूगु शदीपाखे देकातःगु शिखरकूट चैत्य थ्वया लिक थःगुहे विशेषता दै च्वंगु १० झिगूगु शदीपाखे निर्मित लोहापालिस युक्त घट्कूट चैत्य छ्ग दु। दुर्भाग्यवस त्रयोदश चक्रावली खण्डित जुया सिजः पातायागु देका भुनातःगु खनेदु।

आग्नेयकुलां पाखे च्वंगु १७ झिन्हेगूगु शदीया शिखरकूट चैत्य व मेगु १६ झिखुगूगु शदीया वज्रधातु

चैत्य। थनहे नापं १९ शदीया चिकीचागःगु देगचा छगनं दु, थुकि फुचमाजु भावना यानावैच्वंगु जुल।

दिगीया दुने पाखे कुनेयागु तल्लाय् शिरोखण्डित ११ ङ्किछगूगु शदीया शीतला देवी तकैं—अजिमा, नापं च्वंगु पखाले १८ ङ्किचयागूगु शदीया मञ्जुश्री, २० नीगु शदीया जोगिनी मूर्ति तयातल। थनहे स्थानीय जनतापिनि देवाली माने याईगु थायनं जुया च्वन।

ननीया उत्तरलङ्या क्वोले १७ व १८ शदीया शिखरकूट चैत्य निग दु, थ्वया लिकसंतुं पुलिंचुया प्रार्थना याना च्वंह्म शुद्ध नेपामिया वसतं पुनाच्वंम्ह छम्ह भक्तया शालिकनं खनेदु।

वायव्यकुलांया दुने चुके १७ शदीया शिखरकूट चैत्य छग व मेगु २० शदीया धर्मधातु।

थ्वहे ननीया छचालं मातृकागणपिंगु स्थान दिग विदिगे निर्देशन याना तःगु खनेदु[१]।

१– स्थानीय बज्राचार्य लुयगु विधि सफू — पण्डित मोहन राज बज्राचार्यया संग्रह यात्यें।

बुद्ध जीवनो मूर्ति– भिन्छेबाहाननी ।

भिन्छेंबाहाया कच्चाबाहा

थुगु विहारया सर्वसंघपिनि थ:थ:गु क्षमतानुसार श्रद्धा भक्ति अभिव्यक्त यासे फूम्हफुथ्ये धर्मकीर्ति तया श्रोशोभावृद्धि याना थकल। गुलि समृद्धिवन्त्तपिं दानपतिपिन्सं थ:गु मूल विहारयागु हे यशकीर्ति उज्ज्वल याये निम्ति उन्नति व विकास यायेगु कामना यासे निगु प्यंगु कच्चावाहानं दयेका थकूगु खनेदु –

(१) भिन्छेबाहा ननीया ज:पाखे च्वंगु पिन्छेटोले छगु षिन्छेबाहाचा दु। थुकियात ज्ञानचन्द्र महाविहार धाई। ने. सं, ७८९ भाद्रशुदी १३ स ज्ञानचन्द्र वज्राचार्य द्वारा संस्थापित जूगु।

(२) थ्वहे भिन्छेबाहा ननीपाखे पिलाछें टोले पिचायक्येगु गलीया बिचे च्वंगु पिलाछेबाहाचा।
थ्व विहार अनुमानित १७ छिन्हेगूगु शदोपाखे निर्माण जूगु खनेदु।

(३) थ्व हे पिलाछें बाहाचा न्ह्योनेसं दुने मेगु छगु चिधंगु पिलाछेंबाहा दु । गुकीयात भीमचन्द्र विहार धाई । थ्व १९ ङिगु गूगु शदी पाखे देकातैतःगु खनेदु ।

(४) थ्वहे भिन्छेबाहा ननीयागु चाकलं पिने सुबाहा व सत्रवं पुलावना चनकी व ताफूलाछिया बिचे च्वंगु नुगत्वाया प्रसिद्ध भीमसेन प्रतिष्ठा याना तैतःगु गुगू भिदचोबाहाचा खः थ्वनं भिन्छेंबाहाया कच्चाबाहाया रुपे मानेयाना वैच्वंगु जुल । थ्व बाहाचा जजमानेपिन्सं गुरुजुपिन्त दान स्वरुप बियातःगु धाई । थुकीयात 'ह्यान्दुबाहार' धकानं धाः ।

भिन्ळेंबाहाया– शब्दार्थं सम्बन्धी

परिचर्चा

उपत्यकाय् दुने च्वंगु गुलिनं बौद्ध विहारत दैच्वन। अपिं व्याक्वया खास निगु निगु नाँ चले जुयाच्वंगु खनेदु[१]। छगु संस्कृतभाषं मेगु स्थानीय जनभाषा (नेपाल भाषं) थुगु विहारया पूरा नाँ ख :—

शङ्करदेब कृत –

'जयश्रीमिश्र संस्कारित- श्रीमयूरवर्ण महाविहार'।

थुकीया आशय थ्व ख: कि– राजा शंकरदेवं दयेका ब्यूगु विहारे- शास्त्रज्ञानी पण्डित जयश्री मिश्र पूर्णरुपेण बौद्धसंस्कार विधिअनुसारं- बुद्ध धर्मे दीक्षित् जुया बन्देजु जूगु। नेपाया बौद्ध इतिहास कथं विचा यायेबले- विहार स्वंगु किसिमं खनेदु[२] :—

१– नेपाल बौद्ध विहार व ग्रन्थ सूची,— हेमराज शाक्य।

२– हाडिगांया दबुलि च्वंगु अंशुवर्माया शिलालेखे स्वंगु किसिमं बिहारया नां विभक्त याना तःगु दु।

१) सामान्य विहार– [कच्चावाहा]
२) मध्यमक विहार– [बही विहार]
३) महा विहार– [मूवाहा]

थ्व स्वंगु प्रकारया विहारत मध्ये थुगु विहार महा विहारया रूपे मानेयाना वैच्वंगु दु । अकिं यलदेशया ख्यिच्याःगु मूबाहा मध्ये थ्वनं छगु मू बाहाया नामं प्रसिद्ध जुयाच्वं । थ्व सकसिनं स्यूगुहे विषय खः ।

स्थानीय जनभाषं थुगु विहारया नाँ स्वंगु किसिमं प्रचलने वयाच्वंगु खनेदु :–

१) विष्णुछे बाहा– [विसुनिछेवाहा]
२) भिंचाबाहा– [भिंचवाहा]
३) भिन्नछेबाहा– [भिन्छेवाहा]

आ विष्णुछेंबाहाया विषयकया छत्वाचा खँ न्ह्यथने- थुगु विहार निर्माण निम्ति जग म्हूबले भूगर्भे दुने विष्णुया मूर्ति लुया वगु जूया निम्ति 'विष्णुक्षेत्र विहार' [विष्णुछे वाहा] धैगु नाम जुल धका धैतल । गुगु थ्व जग म्हूथाय् लुयावगु विष्णु मूर्ति, स्थानीय बुढापाकूतेगु परम्पराकथं वर्तमान थुगु मूर्ति थ्वहे विहारया न्ह्योनेसं च्वंगु स्थान गणेशया देगले दुने च्वंगु धाई । तर, थन दुनेच्वंगु

विष्णुमूर्ति निगुलिं पुरातात्त्विक दृष्टिकथं विचायायेबले उगु बखतेयागु मूर्तिकला नाप मिलेजूगु खने मदु । सायद् उगु मूर्ति परिलोपनं जुल जुई ।

तर, जिगु अनुमान थ्व दु कि-- गथे अनाथपिण्डिक महाजनं- श्री शाक्यसिंह तथागत यागु प्रति अपार श्रद्धा-भक्ति तया जेतऋषियागु वनजंगल न्याना ५४ करोड धनखर्च याना अनुपम उपहार स्वरुप अनन्त श्रद्धाया प्रतीक जेतवन महाविहार देका बिल । अनाथ पिण्डिक महाजनं उलिमछि धनराशि खर्चयाना विहार देकानं थ:गु नाँ क्वमकासे गुम्हख: जग्गा धनी जेतऋषियात १८ करोड धनराशि बिया जग्गा न्याना महान् विशा-लगु अत्यन्त लक्षणपूर्णगु शोभायमानगु विहार देकानं-- थ:गु नाँ मतसे जग्गाधनी जेतऋषियागु नाँ क्वकया जेत-वन महाविहार धका नाम प्रसिद्ध याना बिल । थ्वहे आदर्श अनुरुप धयाथ्यें याना-- थुगु मयूरवर्ण महाविहार देक्च निर्म्ति सम्पूर्ण धन खर्च याना बुद्धधर्मप्रति श्रद्धा-भक्ति तसे शास्त्रज्ञानी पण्डित जयश्रीमिश्रजुया नामे विहार देकानं जुजु शङ्करदेवं तप्यंक थ:गु नाँ क्वमकासे तथागतं आज्ञाजूगु 'अप्पमादेन सम्पादेथ' धैबिज्यागु उप-देशयात अनुस्मरण याना- गुम्हेसिनं थुगु विहार देक्च

निर्म्ति जग्गा बिल उम्ह जग्गाधनी तर्लसियागु नाँहे शायद् विष्णु (विसुनी) जूगुलिं थ्वेकयागु नामं विष्णुक्षेत्र विहार धावंगु जुईफु। थ्वहे विष्णु क्षेत्र विहारया अपभ्रंशरुप विष्णुछेंवाहा जूवंगु खः। थ्व विहार चालाछें ग्वाछें पिन्छें व पिलाछेंया क्वोले लानाच्वंगु विसुनिछें खः।

हानं थुगु त्रिहारया नाँ- 'भिंचावाहा' नं धाल कारण थ्व खः कि- नेपादे सहकाल निर्म्ति बिज्याका तम्ह- बौद्ध, शैव, वैशणव व शाक्त एवं सौर सम्प्रदायनं साक्षाम्ह वृष्टिदेवता करूणामय श्रीवुंगम लोकेश्वर (लस्कःदचो) कामरूकामाक्षदेशं नेपाले बिज्याकूम्ह गुम्हख सुप्रसिद्ध साधक वज्राचार्य वन्धुदत्तजु खः। थ्वसपोल वंधुदत्तजुया निर्म्ति राजा नरेन्द्रदेवं देकाब्यूगु काठमाण्डूया तेवाहा जुल। थ्वेक वन्धुदत्तजुं श्री करूणामय नेपाले हया बिज्याये धुसेलि- वसपोल करूणामययागु चरणारविन्दे लीन जुया बिज्यात। अकिं- वसपोल प्रातस्मरनोय वन्धुदत्तयागु त्याग, तपस्या व महान् उपकारीयागु कृतज्ञता गुणानुस्मरणया रुपे करूणामय देयाक्ये वनेबले क्वीसं चरणकमल पादुका दर्शन व पूजन याना वैच्वंगु जुल।

थ्वेक वन्धुदत्तजुया म्ह्यायमचा स्वम्ह स्वंगु शहर

[यल, यें व ख्वपे] बियातःगु जुयाच्वन। थ्वेक श्री करूणामययागु चरणारविन्दे लीन जुसेलि थःगु चलअचल श्रीसम्पत्ति अष्टलोहतं थँ म्ह्यायमस्तेसं इनाकाल। धयातःगु दु– छ्यें जुक्व ये ँ च्वंम्ह म्ह्यायमचा यात। बुँ जुक्व ख्वपे च्वंम्ह यात। अले- आगंदचो, आचार्यमुकूट, सफू, जापमाला, हाराद्ध हार आदि बज्राचार्य यागु, रहस्यमय साधनसिद्ध- अमूल्य- दुर्लभ दर्शनीय वस्तुत जुक्व यले भिन्छेबाहाले वह्म म्ह्यायमचायागु भागे लावंगु जुल। उगु जमानाय् धर्म व परमार्थयात अनन्त विश्वास याईगु इले छ्यें, बुँ धैगु छुँ मखु। गुगु यले च्वंम्ह म्ह्यायमचायागु सौभाग्यं प्राप्त जूगु अमूल्य दुर्लभ वस्तुया न्ह्योने। अज थौंयागु क्यूरियो व वैज्ञानिक युगया जमानाय् पुरातात्त्विक दृष्टिकथं ऋन अप्पो महत्व व गौरव जूवंगु दु[१]।

१– भीगु इतिहास, पुरातत्त्व व संम्कृति अध्ययन याना स्वतधासा— म्ह्यायमस्तेत तिलहिल व वसुजात जक क्वसः बिया बैच्वंगु मखु कि–राजा अंशुवर्माया थत्र म्ह्याय् भृकुटी तिब्बती समाट् स्रंङचङगम्पो यात पेन्हं बिया छोगु वेलस– भैषर्ज्यगुरु, आर्यतारा, अक्षोभ्य एवं मैत्रेय वोधिसत्वयागु सुन्दर मूर्तित क्वस बिया छोगु खँ स्पष्ट जूओ।

अनंलीपा वन्धुदत्त वज्राचार्यजुयागु शेषपछि यले ओम्ह म्ह्यायमचायात प्राप्त जुल धायेमाल। ×

गुकिं याना यले ओह्म म्ह्यायमचायागु– भाग्य गौरव व यसकीर्ति ह्लिथं वृद्धि जुजुं वन। गुम्ह म्ह्यायमचा–यागु पाखें सन्तान प्राप्त जुल उम्ह मचायात गुरु वन्धु-दत्तयागु असाधारण सिद्धसाधनयागु नातां याना सक-सिनं भिचाभाजु धैगु शिष्टाचार पूर्वक सम्वोधन यायां वन। अले थ्वहे प्रसिद्ध वन्धुदत्तया भिनमचा [भिचा] पिंगु बसोबास जूओंगुलियाना थुगु विष्णुछें वाहायात गुरु वन्धुदत्तयागु प्रभावं 'भिचाबाहा' धैगु नामं प्रख्यात जुजूं वन धयातल।

अकिं थौंया अदद्यापि थ्वहे वन्धुदत्तया भिचा पिन्सं सँल्हू पतिकं श्रीकरुणामययागु जःगु पाली क्वसं

× थुगुरुपं– राजा नरेन्द्रदेवं थःगु मरणान्त शय्याय च्वना थःव म्ह्याय् यात राजमुकूट व वोद्धदर्शनया मूलग्रन्थ प्रज्ञापारमिता पुस्तक लःल्हाना विल धयातल* ।

थथ्येहे–यलया प्रसिद्ध हिरण्यवर्ण महाविहारे च्वंगु प्रसिद्ध-प्राप्तगु नीलपत्रे च्वैतःगु सुवर्णाक्षर प्रज्ञापारमिता पुस्त–कनं म्ह्यायमचाया नामे प्राप्त जूगु धैगु धापु दु ।

अज, येंया विक्रमशील महाविहार स्थित सुवर्णाक्षर शत–साहश्रिका प्रज्ञापारमिता पुस्तक तकनं ?

*थ्व खँ— राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठानया का. मु. उपकुल-पतिजु श्रीलैनसिं वाङ्देलजुया सौजन्य द्वारा प्राप्त ।

पिण्डपात्र दोहलपा वैच्वंगु सांस्कृतिक परम्पराकथं प्रमाणित याना वैच्वंगु दनि। थुकिया रहस्य थ्व खः कि– वन्धुदत्त वज्राचार्य करूणामययां जःगुपाली लीन जूगु खः धैगु व वया आधिकारीक सन्तति जिपि खः धैगु अर्थ।

थ्व विहारया स्वंगूगु पत्ति नाँ खः– 'भिन्नछेँवाहा'- थुकीया मतलव थ्व खः कि- थुगु मयूरवर्ण महाविहार मेमेगु मूवाहाथ्यें क्वापादचोया देगः वया छ्चाखेलं च्वंगु छ्यँत नाप प्येपुनाच्वंगु मदु, जःखः च्वंगु छ्येँयाक्यें अलग जुया स्वछन्दं भिन्नरुपं दनाच्वंगु दु। अकि थुगु विहारयात भिन्नछेँवाहा धागु स्पष्टरुपं प्रमाणित जू। गुगु भिन्नछेँवाहाया अपभ्रंशरुप खः 'भिन्छेवाहा'। खतु थुगु विहारयात भिन्नछेवाहा धका भिन्छेवाहाया कच्चा–वाहा पिन्छेवाहाचायागु शिलापत्रे स्पष्टनक्सां अङ्कित याना तैतःगु खनेदु[1]।

१– पिन्छेवाहाचा निर्माणयागु ने. सं. ७८९ यागु संसहलोंह।

मिन्छेबाहाया अभिलेख सम्बन्धी

सारांशरूप

थुगु बिहारया क्वाचपाल देवता श्री शाक्यमुनि भगवान प्रति थःथःगु श्रद्धा भक्ति अनुसारं फुम्हं फुथ्ये अनेक कीर्ति वस्तु दोहलपा विहार निर्म्ति आवश्यक ब्यवस्था याना थकूगुया साक्षि स्वरूप ऐतिहासिक प्रमाण प्राचीन अभिलेख [शिलापत्र, ताम्रपत्र, काष्ठपत्र, एवं इष्टकापत्र] आदिया अध्ययन व अनुसन्धान याना पाठकपिंगु सम्मुखे उकीया सारांश रूप प्रस्तुत यानागु जुल :–

क्वापादेगया क्वार्नेसे ताना तैतःगु सिजपौ

ने. सं. ७४१ श्रावणशुक्ल पूर्णमा खुन्हू बिष्णुछे विहारया श्री शाक्यमुनि बुद्धप्रति श्रद्धाभक्ति तसे नित्य स्नान निर्म्ति देवख्य चायक्ये ज्वलं दोहलपा तःगु जुल। थुकिया दानपति नामसंगीति खलक उजर्यासिहजु प्रभृति संघछि मुना तःगु जुल ।

अनहेसां भोलेच्वांगु सिजपौ

ने. सं. ७५६ आश्विन पूर्णिमाया दिनस श्रीबुद्ध भगवान यात शोभाबृद्धि निर्म्ति सुवर्ण बितान इलां चह्लेयागु । थुगु कार्यस सहभागी जूपिं बुद्धगीत (बोगी-खल) मञ्जुदेव वज्राचार्य प्रमुख ।

अनहेसंतु तैंतःगु सिजपौ

ने. सं. ७५८ माघसुदी द्वादशी खुन्हू विष्णुछेबाहाया श्री क्वाचपाल शाक्यमुनिदेवसके लुंचीवर दुंतायागु जुल । थुकीया श्रद्धालु भक्तजनपिं गुंलाधर्म बुद्धगीत खलक देवनरसिं वज्राचार्य प्रभृति ।

पिन्छेंबाहाया आशाकाजी बज्राचार्ययाक्ये च्वंगु सिजपौ

ने. सं. ७६६ फाल्गुण शुक्ल प्रतिपदा उत्तरफाल्गुणी नक्षत्र शूलयोग शुक्रवार थ्वकुन्हूया दिनस श्री शाक्यमुनि-या शरीर सुवर्णमूर्तियासे नापं शाक्यमुनि क्वाचपाल देव विज्याकातागु सम्पूर्ण देवल दयकाव विधिवत् प्रतिष्ठाकार्य सुसम्पन्न यागु जुल । थुगु शुभकार्यस चिन्ता-यार्कपिं यन्ताक्योया हृदयसिंहजु, श्रीघनजु, पुलक्योया कुसुमराजजु । थ्वबेलस थकाली आजु श्री इन्द्रजु, चक्रेश्वर

श्री जिनसिंहजु व दशस्थवीर प्रमुखनं संघछि मुना कार्य सिधयकूगु जुल ।

क्वाचपालया फलेच्वंगु संसह्लोंह

ने. सं. ७९१ बैशाखशुक्ल द्वितीया रोहिणी नक्षत्र अतिगण्डयोग आदित्यवारया दिनस विष्णुछेवाहाया श्री क्वाचपाल भट्टारक शाक्यमुनिया छ्ये जीर्णोद्धार यासे स्वतपौयाना भव्यरुप जुईक देगल दयेका विधिवत् प्रतिष्ठा यागु जुल । थुगु कार्यस दशस्थवीर एवं सर्वसंघपिंगु आवश्यक सहयोगं ज्या जूगु जुल । थुगु मन्दिर जीर्णोद्धार कार्ये काष्ठकार जूम्ह कलाकार हातिग्ल (हौग) याम्ह ... ...

थुगु देगया कुँतुनासिं च्वंगु काष्ठलेख

ने. सं. ७९१ सालं थुगु देग शोभावृद्धि निर्म्ति देवजोतिजुनं- ज्याचकाव दयका तःगु वायव्यकुंलाया कुंतुनासिं जुल ।

क्वाचपाल देबया दुनेच्वंगु संसह्लोंह

ने. सं. ८०० आश्विन शुक्ल त्रयोदशी आदित्यवार थ्व खुन्हू थ्व विष्णुछेबाहाननी पिनेसं च्वंगु दुपात त्वाया जेवनसिं भावो (महर्जन) प्रभृति ह्निस्वह्म भावोपिं

सम्मिलित जुयाव विष्णुछेवाहाया श्री क्वाचपालदेव प्रति श्रद्धातसे लोंह्‌या पिल दयकूगु दिन जुल। चिन्तायाक धा [ला] छेंया हाकुदेव भारो (श्रेष्ठ) लोंह्‌ज्यायाह्म मण्डिराज भारो जुल।

क्वोगादेगया कानेसे च्वंगु सिजपौ

ने. सं. ८१० माघकृष्ण त्रयोदशीया दिनस श्री क्वाचपाल देवयात नश्चासिवाखलकनं सुवर्ण निमा पस्ति जुछि दोह्‌लपा तःगु जुल।

क्वापाजुया लुखायाबाहास अङ्कित अभिलेख

ने. सं ८२९ ज्येष्ठकृष्ण अष्टमीया दिनस विष्णुछेवाहार मयूरवर्णमहाविहारया श्री क्वाचपाल देवतायात बुद्धगीत धर्मदयेका व पञ्चबुद्ध सहितनं थ्व खलो दयेका दोह्‌लपा जुल। थुकीया श्रद्धालुजन- धर्मगोष्ठी थकाली बुद्धदेव, शिक्षमुनि, इन्द्रजोति प्रभृति।

पिन्छेवाहाया आशाकाजी वज्राचार्यया छ्येंस-च्वंगु सिजपौं

ने. सं. ८३२ कार्तिक कृष्ण द्वितीया खुन्ह भगवान शावचमुनि प्रति श्रद्धातयाव मंकालखलक सम्मोह्‌नं गजू

दयेका दुंता यार्कापं– जयधं, तापकर, जंवर प्रभृति ।

भजनफलेचास च्वंगु संसह्लोंह

ने. सं. ८३५ आश्विन शुक्ल सप्तमीया दिनस दिवंगत पुत्रयागु शान्तिकामना यासे धर्मशाला फले दयेका व्यूगु जुल ।

क्वापाद्योया दुनेच्वंगु संसह्लोंह

ने. सं. ८३६ आश्विन पूर्णिमाया दिनस विष्णुछेवाहाया क्वापादेवया प्रति भक्तिसे पूर्णिसिवा धर्म अहोरात्र दयकं ५३ ग कलश ब्वसे अहोरात्र जज्ञ यासे लुंया चवस्बान २४ फो दयकं गपते कोखायका व दोहलपा जुल । थुकीया दानपति सूजदेव, लत्नमुनि, यदनजु, चन्द्रजुति, विपश्वी, धनश्री प्रमुखं धर्मगोष्ठी नं ।

क्वापाफले च्वंगु शिलापत्र

ने. सं. ८३९ माघ कृष्ण अमावासिया दिनस वज्राचार्य धर्मरायजुनं त्रिरत्नमूर्ति [बुद्ध, धर्म, संघ] व दिगिदेवता यात लुंया इलां निषा दोहलपा तःगु जुल ।

क्वापादेगया दुनेच्वंगु संसलोंह

ने. सं. ८५१ माघशुक्ल द्वादशीया दिनस विष्णु-

छेँवाहारया श्री क्वाचपाल देवयात लुंयापिर तया। दानपति- धर्मराय, धर्मदेव, पूर्णराय, धर्मचःद्र, प्रभृति १६ म्ह समोह्न दुंतायागु जुल।

क्वापादेगया कानेसे च्वंगु सिजपौ

ने. सं. ८५२ मार्गशुक्ल पूर्णिमाया दिनस भगवानबुद्धयात छोरपात व सुवर्णलेपित तोरण श्रीयंद्रजतिजु प्रभृति द्वारा दोहल प्यूगु जुल।

क्वापादेगया ख्वाखेच्वंम्ह महारालया काष्ठ तोरण लेख

ने. सं. ८६२ सालं श्रीमहाकाल देवयात श्रद्धातसे वीरजु, पंदजु, चर्नसि, सिरिसिंजु प्रभृति द्वारा दुंतायाकगु तोरण।

क्वापाद्योया फले च्वंगु शिलापत्र

ने. सं. ८७४ वैशाखशुक्ल अक्षयतृतीया दिनस विष्णुछे वाहारस चिकंआंतवनं सिया नापं थुगु विहारस फोहर मैला आदि अपवित्र एवं अशोभनीय कार्य समेत यायेगु निषेध सूचना बियातःगु दु। थुकीया दानपति गुणसलिजु प्रभृति जुल।

बिहारया लायवे चवंगु चिकंअतस अङ्कित

ने. सं. ८७४ अङ्कित चिकं अप्पा थासंथासे अभिलेख अङ्कित याना तैतःगु दु लिसें छथाय गुम्हखः दानपति गुणसलिजुया शरीर रेखाचित्र अङ्कित याना तःगुनं खना ।

क्वापाफले चवंगु घण्ठाभिलेख

ने. सं. ८७७ पौषशुक्ल द्वितोयाया दिनस बुद्धगीत गोष्ठी समूह जुसे शाक्यमुनि भगवान प्रीतिनं विहारे चिकं अतन सिया संघ भोजन याका ह्लाप्पायागु ने. सं. ७९३ श्रावणशुक्ल १ यागु घण्ठ जोर्ण जुयालि व स्वयानं बाँलाक बलाक तगोयाना घंठ दयेका दोहलपा व्यूगु जुल । थुकिया श्रद्धालु दातापिं श्रीह वज्राचार्य आदि । थ्व घंठ ज्यायाम्ह नकवाहालया श्री पाहान बेपारी जुल ।

अनसं चवंगु मेगु घण्ठाभिलेख

ने. सं. ८८० सालं विष्णुछेंवाहाया शाक्यमुनि प्रीतिनं धर्मगोष्ठी समूह सह्लासाहुति यासे दानपति धर्नसिहजुनं थ्व घण्ठ समर्पण यागु जुल । थ्व घण्ठ ज्यायाम्ह बेपारी महेन्द्रजु ।

क्वापाजुयो लुखाख्वापाया बेत्वालस अङ्कित

अभिलेख

ने.सं. ९५८ वैशाख शुक्ल अक्षयतृतीया दिनसविष्णु-छेवाहाल क्वाचपालदेवताया लुखाखापास लीलनं भुना व तया। वज्राचार्य पद्मानन्दजुया परिवार सहित जुयावं।

क्वाबाद्योया दुनेच्वंगु शासनलोंह

ने. सं. ९६८ फाल्गुण कृष्ण चतुर्दशी दिनस छगु न्हूगु बन्देश देकूगु दु कि- थ्व भिन्छेवाहालस चूडाकर्म याये धूँपि गुलिनं संघमस्त दैच्वनी अमिगु लागि मात्र- सह्ला साहुतिकथं निर्णय जूगु जुल- गुम्हसिया छ्यें ल्वापु ख्यापु जुया अबु दाजुपिन्सं पितिकाच्वंपि अथवा दुःख आपद जुया दीनहीन जूपि वासस्थान मदया गनं वने च्वने थाय् मदुपि फलेबाय् जूपि शरणार्थि जुयाच्वंपिन्त विशेष अनुकम्पा तया छगु धर्मशाला सतलया रूपे क्वापादेगया 'चीवरछ्यें'[१] दयेका व्यूगु जुल।

१- थःगुछ्यें मदया फलेचा बाय् जूपि असहायकजन बौद्धश-र्णार्थिपिन्त अर्थात बिहारे चूड़ाकर्म जुये धूंकूपि जक च्वनेगु धर्मशाला सतल यात बौद्ध दृष्टि थःगुहे प्रकारया छ्यंया परिभाषा अलग वियातःगु— "चीवरछ्यें"— धँगु नाभं थुगु शासनल्वंह (शिलापत्र) उपलब्धिद्वारा विदीत जुल थ्व थुगु शिलापत्रया विशेषता खः। न्हूगु अनुसन्धान खः। नेपालभाषा शब्दकोष निर्मित छगु देन

क्वापाद्यं या दुनेच्वगु शिलापत्र

ने. सं. ९८१ चैत्रशुदी पूर्णिमा खुन्हू विष्णुछे विहारस श्री क्वाचपाल भगवान प्रीतिन ओह्या वज्रत्वास्वांत् लुंनसिया व विविधरत्न जडेयाना शोभायमान पूर्वक दोहलपा तःगु जुल। थुकीया कळी रमवहारया हलखमुनि, पुन, देवनंद प्रमुख १५ ह्म महांकाखलक जुल। मेपिं लस्ता वःपिं श्रीसिमव, जितानंसि कळीनंकि धंजखः।

थुगु धर्मशाला यात–'चीवरछ्यें'-धका छाय नामकर्ण जुल थ्वनं विचारणीय विषय जू— बौद्ध भिक्षुपिनी चिकु तानो याक्यें बचेयायेगु वस्त्रयात चीवरवस्त्र धाई अले थ्वहे चीवरवस्त्रं पुनाविंपिं सु व्यक्ति यात बौद्ध भिक्षु धका म्हसीक्यगु छगु परिचायक खः। अकि थ्व चीवरयात गुगु प्रकारं वौद्धधर्मं श्रद्धातया सत्कार याना वैच्वन-उगुहे प्रकारं थ्व चीवरछ्येंच्वम्ह व्यक्ति यात रक्षणीय बहजू धैगु अर्थ खः। दानपतिजुपिनी दाजुकिजो प्रभृति सन्तान भलिमचा समेत च्वने दु जुलधक मनोमान जुसे सहितयाओ दानपत्र च्वसे क्वाचपालयात दुतविसे सिद्धयेकूगु जुल।

थुगु चीवरछ्येंया वन्दोवेस्त निम्तिं मुनेज्या यायेत उपस्थित जूपिं– दशस्थवीर आजुपिँ व थुगु विहारया गण्यमान्य जनपिंगु शुभनामावलि समेतं थुगु शिलापत्रे अङ्कित याना तःगु दु।

मति समूह त सहभागी जूगु जुल ।

क्वाचपाजया दुने च्वंगु ताम्रपत्रया सारांस

ने. सं. ९८३ भाद्र शुदी १२ स श्री भिछेबाहाया वज्राचार्य श्री पुनजुतिजुया धर्मचित्त उत्पत्ति यासे हर्षमान पूर्वक दिवंगत थव आजु अबुजुपिंगु उद्धार जुयेमा धैगु शुभप्रतिज्ञा यासे धर्मधातु चैत्य दयेका व प्रतिष्ठा याना तःगु जुल । छुँ समय लिपा हानं देहावसान जूपिं थव मतिनापिं काय्म्ह्याय्पिं सुखावति प्राप्त जुयेमा धैगु कारणे- श्री सुखावती लोकेश्वर, वज्रपाणि, कारण्डव्यूह लोकेश्वर, आर्यतारा, वसुंधरा सप्तलोचनी, दुर्गोत्तारणी, विश्वमाता हानं भृकुटी तारा थुलि देवतापिं दयेका व वर्षवन्धन यायेगु गुठी स्थापना याना थकल ।

थुकिया गुठीहार खः-- दानपति श्री पुनजुतिजुया किजा-- कुलओन्त १ कायचा करानंद १, उत्तरानंद । प्रभृतिनं पालंपा गुठी न्यायेके माल । धयातःगु दु- थ्व गुठी न्यायेक्चबले--- थपाजुनं पूजा याक्ये, दशस्थवीर आजुपिं भोजन याक्ये दचोपाला बोनेमाल, लिसें- भिनमचा ओलबाहाया भिमराज १ थओ जजमान नौद्वं--वाहाया धर्मचक्रसिहजु १ दचोदयकूह्म (कलाकार) ज्याठाया लतनपति १ देवयात सिलोक दयकूह्म महाबु-

द्धया पण्डित जितानंन्दजु १ थुपिं प्यन्ह चिन्तायाकपिं गुठी खुन्हु बोने माल। श्रावण कृष्ण द्वादशी खुन्हु बाहालस दिनजज्ञ यासे तिथि खुन्हू फतसा कोंलास्या पूजा याये।

क्वापा दयोया फलेच्वंगु शिलापत्र

ने. सं. ९९४ पौषपूर्णिमाया दिनस विष्णुछेबाहारया श्री भगवान स्थानस तूतखलक दयेकागु उपलक्षस लुन-सिया शिरशोभा मटुक समर्पण यागु जुल। थुकोया श्रद्धालु भक्त तूतखलक लाजनरसिं प्रभृति भथकूं बिदचा-थकूं आदि ३७ ह्म जुल।

अनसंतु च्वंगु शिलापत्र

ने.सं. १००४ आषाढशुदी अष्टमीया दिनस विष्णुछें बाहारया क्वाचपाल देवल अकस्मात्रनं स्वतगुपोल दुना-वना व आषाढ कृष्ण नवमीया दिनस जीर्णोद्धार यासे भाद्रशुदी षष्ठी खुन्हू चोलामूतया विधिथ्यें प्रतिष्ठा यानागु जुल। थुगु जीर्णोद्धार कार्यस ब्वतिकापि दश-स्थवीर चक्रेश्वर व सर्वसंघ प्रभृति जुल।

पंच भयालया लिलया अभिलेख

ने. सं. १०१६ माघशुक्ल श्री पञ्चमीया दिनस न्हापा यागु काष्ठमय द्वार तोरण लिलया पातां भुना

शोभा वृद्धियाना व्यूगु जुल ।

क्वापाजुयो लुखाया लञ्जये किय तःगु अभिलेख

ने. सं. १०१६ माघ शुक्ल चतुर्थि पर पंचमीया दिनस सुवर्णलेपित त्रिमूर्ति [धर्मचक्र महामंजुश्री, षडक्षरी, प्रज्ञापारमिता] तोरणस शोभायमान पूर्वक वज्राचार्य बुद्धिराज, पूर्णराज, तेजराजया परिवारछि मुनाव दुंतायागु जुल ।

अनसं च्वंगु लिलयापौ

ने. सं. १०१७ मार्ग कृष्ण तृतीया खुन्हू श्री मयूरवर्ण महाविहारस श्री शाक्यमुनि भगवानया देवालयस पंच ऊचाल तयागु जुल। दथुसच्वंगु छपाऊचा व तोरण लुनंसियागु मेगु जःखः च्वंगु प्यपाऊचा लिलयागु जुल। लिसें भिक्षुपिं निह्म लिलया दयेका तया बिया। थुगु कार्यया दानपति भिन्छे बाहाया उत्तर दिशास च्वंह्म तेजवीरनं थव दिवंगत पिता हर्षपतिया दिव्यलोक प्राप्ति कामनायासे प्रोतियागु जुल ।

क्वापादेगया ल्युनेच्वंगु शिलापत्र

ने. सं. १०५४ सालं महाभूकम्प जुया थुगु देगः क्वथ्यंक भूमिसात् जुया दुनावसेलि हानं १०५९ सालं फाल्गुण शुक्ल द्वादशी खुन्हू जर्गनिसे प्रारम्भ याना वैशा-

खकृष्ण सप्तमीया दिनस सर्वसंघपिंगु हारगुहार सहयोग कया देग दने सिद्धका विधि विधान अनुसारं प्रतिष्ठा कार्य सुसम्पन्न यागु जुल। थुगु देग दनेगु कार्य सिद्धजूगु उपलक्षेकया सकलया हर्षमान जुया व श्रावणकृष्ण प्रतिपदा खुन्हू बाहापूजा न्यायेका महोत्सव मानेयागु जुल।

कागजपत्राभिलेख— पं० मोहनराज वज्राचार्य याश्ये च्वंगु

ने. सं. १०५४ कार्तिक शुक्ल अष्टमीया दिनस श्री क्वाचपाल भगवानया अग्रेसंतुं चिधिकह्म क्वापाआजु शाक्यमुनि दयेकाव प्रतिष्ठा यागु जुल। द्वादशतीर्थ अष्टवैतराग, पंचदश विहार, प्यह्म लोकेश्वर, प्यह्म बुद्धभगवान आदिथास अष्टमीव्रत दना व तीर्थयात्रा यानागु सांगी जूगु उपलक्ष कया सर्वसंघ मुना थुगु कार्य जूगु जुल।

अपरिमिता युक्त शिल भिलेख

ने. सं. १०६४ वैशाख शुक्ल एकादशी पर द्वादशी खुन्हु मयूरवर्ण महाविहारस शाक्यमुनिया न्ह्यावने जवं खवं श्री अपरिमिता खम्वा श्री प्रज्ञापारमिता खम्वा स्थापना यागु जुल। दानपति थ्वहे विहारया शाक्यवंश धर्मराजजुनं दुंता याक।

शाक्यमुनिया न्ह्योनेच्वंगु चैत्याभिलेख

ने. सं. १०६६ फाल्गुण शुक्ल अष्टमीया दिनस मयूरवर्ण महाविहारया बज्राचार्य आशामदु नं थ्वहे विहारया न्ह्योनेच्वंगु अशोकचिवाहा जीर्णोद्धार यागु जुल ।

क्वापाद्योया जःपाखे च्वंगु शिलापत्र

थुगु विहार व विहारया सर्वसंघपिं उत्तरोत्तर वृद्धि तथा सुधार व उद्धार यायेगु पवित्र उद्देश्यकया धर्मोदय पात्र संस्थापन जुल । थुगु धर्मोदय पात्र याःगु शुभाङ्कुरद्वारा पल्लवित पुष्पित एवं प्रफुल्लित जूगु फलस्वरुप आर्याष्टाङ्ग उपोषधव्रत न्यायेका तीर्थयात्रा यानागु द्वारा प्राप्त जूगु आयस्ता एवं सर्वसंघया विविध श्रद्धाचन्दा पाखें लाभजूगु आर्थिक सहयोग समेत संचययाना क्वाचपाल देवता श्री शाक्यमुनि भगवानया श्रीमुख मण्डल एवं शिर शोभा मुकूट समेत सुवर्णलेपित याना दोहलपा व्यूगु जुल । ने. सं. १०७४ साल कार्तिक कृष्ण दशमीया दिनस ।

दिगीस च्वंगु शिलापत्र

भिन्छेवाहाया दिगीस बिज्याह्म श्री चक्रसंवर

वज्रवाराही जीर्णोद्धार निम्ति वि. सं. २०१७ फागुण शुदी १२ स जीवन्यास लिकया वि. सं. २०१८ वैशाख शुदी २ स जीवन्यास तसें मार्ग कृष्ण दशमी खुन्हु यलया ञिच्यावाहास बिज्याकपिं आगमदेवता संवर पूजा वंगु जुल ।

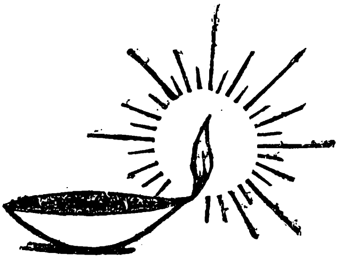

भिन्छेवाहाया सर्वसङ्घ

थुगु विहारस चूडाकर्म याना तःपि सकलयात भिन्छेवाहाया सर्वसङ्घ धाई। खतु बौद्धविहारया सर्वसंघयात बौद्ध इतिहासे न्यागु प्रकारं नाँ उल्लेख याना वैच्वन- बौद्धसंघ, भिक्षुसंघ, जिनसंघ, आर्यसंघ, श्रावक-संघ। थ्वहे बौद्धसंघयात नेपाया परम्पराकथं न्यागु किसिमं विभाजन याना तैतल :-

१) वज्राचार्य (गुरुभाजु)
२) शाक्यभिक्षु (वन्देजु)
३) श्रावणेर + (श्रामणेर)
४) ब्रह्मचर्य भिक्षु (विक्खु वन्देजु)
५) चैलक (चिवाहावन्देजु)

थ्व न्यागु प्रकारया बौद्धसंघ मध्ये थुगु विहारे वज्राचार्य व शाक्यभिक्षु निखलनं खने दु। थुगु विहा-

---

+ काठमाण्डू- मञ्जुश्रीनक महाविहारया १६ ँहो शदीया ताम्रपत्रे सम्यक्‌या निमन्त्रणाय् श्रावणेर प्रभृति विज्याय-माल धका उल्लेख जुयाच्वंगु खनेदु।

रया दशरथवीर नायकजुपिंगु कुशलनेतृत्वे विहारे याये-
मागु सम्पूर्ण ज्याखँ चले जुयाच्वनी । वन्दनीय दशरथ–
वीर पिंगु निर्देशनानुसार परम्परागत यायेमागु ज्या
यायेगुलि सहमत जुया थुगु विहारया सर्वसंघे दुथ्याना
च्वंपि अर्थात् चूडाकर्म याये धूपि जम्मा ३०९ यागु
शुभनाम ने. सं. १०९३ सालयागु धलखे जायकातःगु
खनेदु ।

थुकीसं देशकाल परिस्थिति अनुसारं– 'सर्वो प्रकारं
जगतो हिताय'-- धैगु बौद्धसिद्धान्त थःवगु याना कया
देश नरेश जनहित सुख समृद्धि कामनायासे थःवये दैच्वंगु
शिल्प विद्या व शास्त्र विद्या यागु योग्यतानुसार छगु
छगु ज्याज्वना श्री मयूरवर्ण महाविहार यागु उत्तरोत्तर
वृद्धि जुईमा धैगु सम्यक् प्रतिज्ञा यासे आनन्दनं जीविका
याना वैच्वंगु जुल ।

खतु झिप्यंगूगु शदीपाखे काठमाण्डू उपत्यकाय् दुने
मल्लजुजुपिसं गुगु प्रकारं कार्य अनुसारं जाति उपजाति
विभाजन याना थकल । अनेक नियम उपनियम दयेका
स्थिति वन्देज याना बिल । उगु इलंनिसें थन शिल्प–
कला हस्तकला उद्योग प्रधानगु ललितपुर नगरवासी
बौद्ध जनतापिं छगु छगु ज्याया आधिकारिक वर्ग छगु

छगु थासे च्वना ज्यायाना वैच्वंगु खनेदु। तर थुपिं कलाकारपिं गन गुगुथासे च्वना थ:थ:गु ज्याया चमत्कार क्यना देश व जनतायागु ज्यायाना वैच्वंगु दु धका ऋीसं सरिसरि अध्ययन याना स्वतधासा थ्व धायेफुकि—

धातुकला व नेवाज्या थ्वज्याय्- उकुवाहा, शिल्पकला व शास्त्रविदयाय्- महाबुद्ध। काष्ठकलाय् गुजिवाहा व सिवाहा। इष्टकलाय्-- धुंवाहा व हेनुवाहा। तान्त्रिक विदयाय- चुकवाहा, दौवाहा व बूवाहा। आयुर्वेद सम्बन्धी-- चिकंवही। वाणिज्य व्यापार विषय क्वावाहा- नागवाहा। वज्रलेपकार्ये- न्याचू व इखाछेंवही। स्वर्णकार व धूस: ज्याय् ह:वाहा, ओनवाहा। थँज्याय्[१] नवाहा। थुगुरूपं छगु छगु बही बाहायापिं छगु छगु ज्याय् प्रयत्नशील व कार्यशील जूथ्यें थुगु भिन्छेवाहायापिं नं प्रस्तरकला लोहंज्याय् प्रवीण व निपूण जूगु खनेदु।

थ्वेकपिसं मूर्ति निर्माण यायेत लोंह ल्येगु ज्या जुई।

१— थुगु नवाहायापिं थकमितेस— ताहांफ, करूवा कसौरी जक थना वैच्वंगु मखुकि- यल, यें, ख्वप, नुवाकोट आदिया प्रसिद्ध दिब्यघण्ठनं थुमिसं थना वैच्वंगु प्रमाणदु।

गुलिनं लोहंयागु प्रकारान्तर[1] दु। उलिमध्ये थःगु मनं तुनाथ्ये थमं धयाथ्ये ज्याभ वायेछिगु मनवेगी लोहं, कोटखालोहं[2] तथा हाकुफिलोहं[3] यात भिगु बांलागु बलागु धका मानेयाना वैच्वंगु खनेदु। थ थ्ये थःमं मनं तुनाथे ज्यायाये छिक लोहं ल्यये धुसेलि मापिसफू [मूर्ति-लक्षण शास्त्र], बतां, कतां, सलां व मुगयागु सहायता कया दानपतियागु सदिच्छानुसार- गुरुयागु निर्देशन कथं मूर्ति दयक्येगु शुभारम्भ जुई। तर नेपामि कलाकार-तेसं मूर्ति ज्यायाईबले- कुषाण, गान्धार, मथुरा, गुप्त, चोल, पाल, एवं तिब्बतीशैलीयात तोता विशुद्ध नेपालीशैली थःगुहे पहलं तालमाल लक्षण मिलेयाना दयेका वैच्वंगु खनेदु। उदाहरणया लागि थ्व धायेफु कि-

---

१– हाकुलोहं, भ्वासालोहं, छागुलोहं, फिलोहं, ज्वनालोहं, सियुलोहं, भयूलोहं, बाउंनगुलोहं, ह्याउनगुलोहं, म्हासुनगुलोहं, वचुनगुलोहं, दुरुलोहं, पोतायलोहं, गोछालोहं, कोजुलोहं, कोटखालोहं, हाकुफिलोहं एवं विखुलोहं इ०।

शाहकाले प्रयोग याना वैच्वंगु लोंहत—

ह्मत्तिवन व मच्छिगां (खोनागुँ) या त्रिचेच्वंगु बोस लोहं, बखू-खसीच्वंगु वखुलोहं, मछिगासे च्वंगु मछिगॉलोहं, गुणागुली च्वंगु गुणागुली लोहं।

२– भक्तपुर सुन्दरीचोकया दुनेच्वंगु जगत्प्रकाशमल्लया जढुँ।

३–थ्वे लोहं मूर्ति निर्माण यायेत भिगु बांलागु छिगु धका थ्वहे भिन्छे-बाहाया कुशल कलाकार व्येखाजोति शाक्यजुया धापु खः।

थुगु विहारया कलाकार पिसं निम्न स्थानया मूर्तित देका विया वंगु खनेदु ।

स्वयम्भू किण्डोल स्थित विशालकाय बुद्ध महापरिनिर्वाण मूर्ति[1] तथा पचलितघाटे च्वंगु– बौद्ध, शैव, शाक्त, वैष्णव, एवं सौर सम्प्रदायया देवदेवता एवंक्रमं बुद्धजन्मभूमि लुम्बिनी स्थित प्राचीन मूर्ति बुद्धजननी मायादेवीया मूर्ति मुसलमानतेसं प्रहारयाना थकूगु भग्न मूर्तिया प्रतिनिधिकथं हानं मेगु वहे आदर्श रुप देका व्यूगु जुल। थुगु रुपं मूर्तिजक मखु सुन्दराक्षर याना शिलापत्र कीगुलिनं दक्ष हस्तपिं कलाकारपिं विदच्– मान जुया च्वंगु हे दु ।

न्हापा न्हापायापिं थ्वहे विहारया कुशल कलाकार तेसं दले बिले- स्वयम्भूचैत्य, धर्मधातु जिनालय चैत्य, वज्र धातु चैत्य, धर्नधातु चैत्य, रत्न चैत्य, लयन चैत्य, बिम्व चैत्य, कूटागार चैत्य, शिखरकूट चैत्य, दुर्गतिपरि– शोधन चैत्य, धान्यराश्याकृति चैत्य, चातुर्व्यूह चैत्य, रम्यकूटागार चैत्य, घटकूट चैत्य, पद्म चैत्य, ज्वालावली चैत्य, अष्टकोणाकृति चैत्य, कूटागारोपरि सप्तपद्मासन चैत्य, जलहर्येपरि पंचजिनालंकृत चैत्य, सुखावति चैत्य, कलशाकार चैत्य, घण्टाकार चैत्य, भुवन चैत्य, (सुमेरु

१– शाहकाले निर्मित सम्पूर्ण पूस्तरमूर्ति मध्ये भव्यरुप मूर्ति ख्व: ।

चैत्य) आदि विभिन्नप्रकारया उद्देश्यचैत्यत[१] देकावन जुई। तर वर्तमान शाहकालेवया थ्वेकपिसं जँत्वाचिवाहा (भुवन चैत्य-- सुमेरु चैत्य) व धर्मधातु जक अप्पोयाना देकावैच्वंगु खनेदु। थथ्येहे त्रिरत्न, पंचबुद्ध, शाक्यमुनि, गणेश, महाकाल, सरस्वती, सूर्य, आर्यतारा, मञ्जुश्री एवं रामपञ्चायन, विष्णु पञ्चायन, शिव पञ्चायन, महिष मर्द्दिनी भगवती आदि पिंगु मूतित देका वैच्वंगु जुल।

थुगु प्रस्तरकला वृत्ति अतिरिक्त मेमेगु कलां शिल्पं परिपूर्ण जुउगु इलम ज्वना च्वंपि यक्वों व्यक्तित्व नं थन विद्यमान मदुगु मखु। उकिं थ्व विहारयागु महत्व ऐतिहासिक व कलात्मक एवं गुणात्मक गौरवं जाया च्वंगु जुल।

१– नेपाल संस्कृतिया मूलुखा पृ. १०४ –हेमराज शाक्य।

भिन्छेवाहालस–यायेमागु

दिनचर्या- कार्यक्रम

सुथे यायेमागु–

१. सुथसिया नसंचा इले [४ ताके] दना भगवानबुद्धया थास खापा चायक्ये ।

२. देवपालानं पंचस्नान [ख्वासिले] याये ।

३. वसिबँ पुना सुघर सफा याये ।

४. पूजा सामग्री सिले ।

५. पंचोपचार पूजा [पुष्प, धूप, दीप, गन्ध, रस] तालाका पूजाभ दयक्ये ।

थुलि देवपालानं नित्यपूजा निम्ति पूजासामग्री दयेका चवतले, पिनेच्वंपिं- नामसंगीति खलतेसं शाक्यमूनि बुद्धया न्ह्योने च्वना शान्तदान्त पूर्वक सुमधुर घोषं भक्तिपूर्वक आर्य महायान सूत्र व नामसंगीति ब्वनेगु ज्याजुई–

६. त्रिशरण बोधिचित्त उत्पतिया लागी सर्वप्रथम "आकाशधातु" गाथा ब्वनी ।

७. आर्यमहायान सूत्र ।

८. आर्य नामसङ्गीति सूत्र गाथा ब्वनी– नमस्ते

वरद वज्रांग– थ्यनकि पिण्डपात्र द्वहलपेगु ज्याजुई ।

९. अले दचोपालानं देवख्यचायक्येगु ज्या जुई–– द्वचोपालानं लँतोता चीवर कोखाये ।

१०. पूजाभ संकल्पयाये महादान वाक्य ब्वने ।

११. नवनाग स्वरूपं कलश ताहाफ पूजायाये ।

१२. देवख्यचायक्येत बभूई दचोने ज्वलान्हायकं तया ॐ कार च्वये ।

१३. गंथाना जाकि स्वकपिया कायशोधन याये ।

१४. ज्वला न्हायकने जलधारा हायका- 'यन्मङ्गलं सकलसत्व हृदि स्थितस्य'- धैगु गाथा ब्वने ।

१५. ज्वला न्हायकं ह्लोना– 'प्रतिविम्वसमाधर्मा'– धैगु गाथा ब्वना स्वक चाहुयेक्ये ।

१६. देवख्य चायकागु जल अभिषेक प्रदान याये 'अभिषेकं महावज्र''- धैगु गाथा ब्वना ।

१७. लःधा हायेका धारामण्डल थिले ।

नसँचा ईयागु सर्मगण्डी [गम्भार्सि] थाये

१८. क्वापाआजुया न्ह्योनेसं च्वंगु पिने लुखाक्वसं धारामण्डल थिला विश्ववज्रया प्रमाण च्वेय ।

१९. उगु थासे क्वापालँका दिक्ये ।

२०. गम्भार्सि पितहया खःगु ब्वहले दिका 'अपरिमिता धारणी' ब्वना १०८ गंदाये सिधयक्ये ।

२१. सप्ततथागत [विपश्वी, शिखी, विश्वभू, ककु-च्छुन्दक, कनकमुनि काश्यप, शाक्यमुनि] यात पादार्घ तये स्वांब्वये।

२२. विधिथ्यें पंचोपचार नापं पंचोपहार [रुप, शब्द, गन्ध, रस, स्पर्श] स्वरुपं भावनात्मक प्रतीकद्वारा पूजायाये।

२३. पिनेच्वंपिं नामसंगीति खलतेसं क्रमशः स्निग्ध-नील मृदु तुत, मङ्गलाष्ट गाथा, मध्य वैरोचन तुत, स्तूतमपि तुत ब्वनी।

२४. आर्य भद्रचरी- 'सप्तविधानुत्तर पूजास्तोत्र' ब्वनी।

२५. शाक्यमुनि व अपरिमिता धारणी आदि ब्वनी।

२६. दशपारमिता स्तोत्र, बुद्ध त्रैलोक्य नाथं- ब्वनी।

२७. बोधिपरिणामना गाथा- 'अनुत्तरबोधि ज्ञान-यापद' ब्वनी।

माजं वनेगु सुथसिया इ ८/९ ताके

२८. क्वापाजुया लुखाया पिनेसं च्वंगु मण्डले आ-शन तया चैत्य दिका स्वचा धारा मण्डल थिले।

२९. मूलूखाया ताचा ज्वना गंथाना गणचक्र चाहुले, चीवरं क्वखाया।

३०. लिहाँवया गम्भासिं थाये।

३१. पंचोपचार पूजायाये।

३२. चामरंगाला दशपारमिता स्तोत्र ब्वने।

३३ बुद्धवन्दना यानालि खापा तिना वये।

स्वफः थाये न्हिनेया इ २/३ ताके

३४. विधिथ्यें गम्भासिं थाये।

३५. दशपारमिता स्तोत्र ब्बने गं थासे चामरं गाले।

सँयाये- सन्ध्याइले इ ५/६ ताके

३६. विधि अनुसारं न्हापां गम्भासिं थाये। अनं- धुँच्याका गणचक्र चाहुले मेगु विधि साविक।

३७. पञ्चोपचार पूजा याये।

बहनिसिया तुत ब्वने- इ ७/८ ताके

३८. बहनिसिया तुतखलतेसं बुद्ध भगवानया न्ह्योने चवना श्रद्धाभक्ति पूर्वक विभिन्न प्रकारया तुत ब्वना चवनी।

३९. तूत ब्वने सिधेका- दशपारमिता, बुद्ध त्रैलोक्य नाथं स्तोत्र ब्वना अन्तस दीपदान वाक्य ब्वना आरती याये। दीपदान बिये। तूत खल सकसिनं आरती, श्रीखण्डसिन्ह स्वाँ वितरण जुई। आरती समाप्त जुई।

थुलि दिनचर्या कार्य जुल।

यलया सुप्रसिद्ध विहार भिंच्याबाहाःया धलःपौ

क्र. सं.	प्रचलित नाँ	संस्कारितया नाँ	संस्कृत नाँ	विहारयासंघ		मूलदेवता	मुद्रा	अभिमुख
				शाक्य	वज्राचार्य			
१.	भिन्छेंबाहा	शंकरदेव कृत-जयश्रीमिश्र	मयूरवर्ण महाविहार	शाक्य	वज्राचार्य	शाक्यमुनि	भूस्पर्श	पश्चिम पाखे
२.	उकुबाहा	शि /देव	अँकुलीश्री रुद्रवर्ण महाविहार	,,	०	,,	,,	उत्तर ,,
३.	गुजिबाहा	दिव्यदिवाकर	वैश्रवर्ण महाविहार	,,	०	शाक्यमुनि	,,	,, ,,
४.	टंगबाहा	बालार्च्चनदेव	ज्येष्ठवर्ण ,,	,,	०	जटाधारी लोकेश्वर	अभयवरद	पश्चिम ,,
५.	चूकबाहा	मानदेव	चक्रवर्ण ,,	०	०	शाक्यमुनि	भविष्य व्याकरण	उत्तर ,,
६.	तःबाहा	भुवनाकर वर्म	धर्मकीर्ति ,,	०	वज्राचार्य	,,	भूस्पर्श	,, ,,
७.	चोबाहा	?	कच्छपालगिरी ,,	शाक्य	०	आदिनाथ लोकेश्वर	अभयवरद	,, ,,
८.	वद्पुबाहा	जगत्पाल वर्म	पद्मकाष्ठगिरी ,,	,,	वज्राचार्य	शाक्यमुनि	भूस्पर्श	,, ,,
९.	दौबाहा	रुद्रदेवगर्गगोत्र	दत्तनाम ,,	०	,,	मैत्रेय बोधिसत्व	धर्मचक्र	,, ,,
१०.	हःबाहा	लक्ष्मीकल्याण वर्म	रत्नाकर ,,	शाक्य	,,	शाक्यमुनि	भूस्पर्श	उत्तर ,,
११.	बूबाहा	विद्याधरवम्र्हन	यशोधरा ,,	,,	,,	,,	,,	,, ,,
१२.	शिबाहा	?	श्रीवत्स ,,	,,	०	,,	भविष्य व्याकरण	पूर्व ,,
१३.	क्वाबाहा	भास्करदेव वर्म	हिरण्यवर्ण ,,	,,	वज्राचार्य	,,	भूस्पर्श	,, ,,
१४.	धूँबाहा	गुणलक्ष्मी वर्म	गुणलक्ष्मीवर्ण ,,	०	,,	,,	,,	उत्तर ,,
१५.	वंबाहा	सूयधर्म	वज्रकीर्ति ,,	शाक्य	,,	,,	,,	,, ,,
१६.	ज्योबाहा	रुद्रदेवानंगपाल वर्म	जेतवर्ण ,,	,,	०	,,	,,	,, ,,
१७.	यच्छुबाहा	वलाधर गुप्त	वलाधरगुप्त ,,	,,	०	,,	,,	,, ,,
१८.	सुबाहा	इन्द्रदेव	जयमनोहर ,,	,,	०	,,	,,	पश्चिम ,,

लेखकया अन्य प्रकासित कृति

१, नेपाल लिपि संग्रह
२, नेपाल बौद्ध विहार व ग्रन्थसूचि
३, आर्यावलोकितेश्वर परिचय
४, बौद्धशिक्षा प्रथम भाग
५, कुम्भेश्वर इतिहास
६, बौद्धकला अनुसन्धान सूचि
७, नेवारी वर्ण परिचय
८, लिपि विकास तालिका
९, नेपाल संस्कृतिया मूलुखा
१०, रुद्रवर्णमहाविहार परिचय
११, अभिलेख प्रकास (लिच्छवि अंक)
१२, मेडिभल नेपाल (कोलोफोण्ड एण्ड इनस्क्रिप्सन्)
१३, स्थिरोभव वाक्य
१४, बौद्धनाथ स्तूप इतिहास
१५, आर्यभद्रचरी (स्वंगु भाषा सहितगु)
१६, मयूरवर्ण महाबिहार इतिहास

मुद्रकः- शुभाष प्रिन्टिङ्ग प्रेस, नकबाहल । फो. नं. २११९१